

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота
(магістра)

з теми

**«ВАСИЛЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ – ВИДАТНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ
ДІЯЧ XVI – ПОЧ. XVII СТ.»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
2 курсу, групи Ist1-M23z
напряму підготовки (спеціальності)
014 – Середня освіта (Історія)
Баранська Діана Валентинівна

Керівник
Газін В. В., доктор
історичних наук, доцент

Рецензент

Кам'янець-Подільський – 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ.

РОЗДІЛ 2. ХРИСТИЯНСЬКА ТА СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО

2.1. Основні аспекти особистого та політичного життя.

2.2. Взаємоповага як принцип життя в домі князів Острозьких

2.3. Криза православної церкви в Польському королівстві у XVI столітті

2.4. Заснування братств: крок до відродження національного життя українців

2.5. Роль князя у релігійному та культурно-національному розвитку

РОЗДІЛ 3. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ МЕЦЕНАТ І ПРОСВІТНИК

3.1. Острог XVI–XVII ст.: перший науково-освітній центр в Україні

3.2. Слов'яно-греко-латинська академія: перший вищий навчальний заклад Східної Європи

3.2.1. Створення та розвиток Острозької академії

3.2.2. Склад викладачів Острозької вищої школи

3.3. Розвиток друкарства в Острозі

3.3.1. Іван Федорович: засновник книгодрукування в Україні

3.3.2. Видання Острозької друкарні

3.3.3. «Острозька Біблія» як чинник зміцнення національної свідомості та підтримки рідної мови в боротьбі з латинізмом

РОЗДІЛ 4. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ У ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (XVI–XVII СТ.)

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що він був однією з найвпливовіших постатей на українських землях у другій половині XVI – на початку XVII століття. Його внесок у розвиток культури, освіти, релігії та політичного життя України залишив значний слід в історії. В умовах загострення міжконфесійної боротьби, національних та політичних конфліктів князь Острозький став символом українського православ'я, підтримував розвиток освіти, культури і науки, зокрема через заснування Острозької академії, що стала першим вищим навчальним закладом в Україні.

Крім того, Василь-Костянтин Острозький активно займався розбудовою Остромадської друкарні, що зробило вагомий внесок у розвиток книгодрукування на теренах України, зокрема у виданні «Острозької Біблії», яка мала величезне значення для збереження національної ідентичності та духовної спадщини.

Таким чином, вивчення діяльності Василя-Костянтина Острозького є важливим для розуміння процесів формування української національної свідомості, розвитку релігійної та культурної спадщини, а також для дослідження політичних процесів того часу. Тема є надзвичайно актуальною, оскільки вона дозволяє глибше зрозуміти роль цієї визначної постаті у зміцненні української державності та культури.

Об'єктом дослідження є життя та діяльність Василя-Костянтина Острозького як видатного громадського, культурного та політичного діяча XVI – початку XVII століття.

Предметом дослідження є вплив діяльності Василя-Костянтина Острозького на розвиток освіти, релігійного та культурного життя України, зокрема через заснування Острозької академії, підтримку книгодрукування та участь у релігійно-політичних процесах того часу.

Метою дослідження аналіз ролі Василя-Костянтина Острозького в розвитку української культури, освіти, релігії та політики в другій половині

XVI – на початку XVII століття, а також визначити його внесок у формування національної свідомості та державницьких тенденцій того часу.

Завдання дослідження, які сформовано відповідно до мети роботи, є наступні:

1. Проаналізувати історіографічні підходи до дослідження життя та діяльності Василя-Костянтина Острозького, зокрема в контексті культурних, релігійних та політичних аспектів, і виявити основні тенденції в наукових роботах про цю постать.
2. Визначити вплив діяльності Василя-Костянтина Острозького на розвиток православної церкви в Україні та його роль у боротьбі за збереження православної віри в умовах релігійної кризи в Польському королівстві.
3. Дослідити заснування братств і їх роль у відродженні національного життя українців, зокрема через підтримку князя Острозького та його вплив на соціально-релігійні процеси того часу.
4. Оцінити значення Острозької академії як першого науково-освітнього центру в Україні та її роль у формуванні нових освітніх стандартів і інтелектуальної еліти країни.
5. Проаналізувати розвиток книгодрукування в Острозі та роль Острозької друкарні, зокрема «Острозької Біблії», у зміцненні національної свідомості, розвитку рідної мови та боротьбі з латинізмом.

Хронологічні межі. Друга половина XVI століття – початок XVII століття (приблизно 1550–1630 роки).

Методи дослідження, що були використані у роботі:

Історичний метод дозволяє досліджувати події та явища в їх розвитку і зв'язку з конкретним часом. Цей метод був використаний для аналізу життєвого шляху князя Острозького, його впливу на релігійне, культурне і політичне життя України в контексті XVI-XVII століть. Вивчення його діяльності в історичному контексті дозволяє зрозуміти важливість його внеску у розбудову освіти та релігійної культури.

Порівняльно-історичний метод дозволяє порівнювати різні історичні явища, щоб виявити схожі або відмінні тенденції. Цей метод був застосований для порівняння діяльності Василя-Костянтина Острозького з іншими видатними діячами того часу, зокрема з іншими представниками польської, литовської та московської еліти. Порівняння його діяльності з контекстом сусідніх держав допомогло виокремити його особливу роль в українській історії.

Метод історико-культурного аналізу був використаний для вивчення культурної діяльності князя Острозького, зокрема в контексті розвитку освіти та книгодрукування. Оскільки Острозька академія та Остромадська друкарня стали важливими інститутами для збереження та поширення православної культури, цей метод дозволив дослідити вплив культурно-освітньої діяльності Острозького на формування національної свідомості.

Соціологічний метод допоміг дослідити суспільні процеси того часу, особливо в контексті взаємодії князівської родини з різними соціальними групами: шляхтою, духовенством та міщанством. Цей метод застосовувався для вивчення ролі князя Острозького в підтримці соціальних ідеалів, які сприяли розвитку українського суспільства і зміцненню національних традицій.

Метод герменевтики був використаний для інтерпретації текстів, пов'язаних з діяльністю Василя-Костянтина Острозького, таких як документи, листування, релігійні та культурні твори. За допомогою цього методу були розкриті глибинні сенси в його релігійних та політичних актах, що дало можливість точніше зрозуміти мотиви та цілі його дій у контексті політичних і релігійних конфліктів того часу.

Проблематика теми полягає в аналізі його впливу на важливі процеси, що відбувалися в Україні в XVI–XVII століттях. Острозький був не лише політичним діячем, але й культурним, релігійним та освітнім реформатором, тому ключові проблеми дослідження пов'язані з кількома аспектами.

По-перше, це питання релігійної та політичної боротьби в Україні, зокрема в умовах поширення католицизму та боротьби за збереження православ'я. Важливим аспектом є дослідження того, яку роль відіграв князь Острозький у підтримці православної церкви, заснуванні братств та зміцненні національної ідентичності в умовах політичного тиску з боку католиків і Москви.

По-друге, дослідження стосується розвитку освіти та культурних інститутів в Україні. Одним із головних питань є роль Острозької академії, заснованої князем, як першого вищого навчального закладу в Україні, і впливу цього навчального закладу на духовну та інтелектуальну еліту того часу.

По-третє, проблема національної свідомості та культурної автономії також є ключовою. Як князь Острозький через підтримку книгодрукування, зокрема через видання «Острозької Біблії», сприяв зміцненню рідної мови та національних традицій? Це питання є важливим для розуміння того, як культурна діяльність князя формувала національну ідентичність українців.

Загалом, проблематика дослідження охоплює різні аспекти його діяльності, від політичних до культурних, і дозволяє зрозуміти, як один із найвпливовіших діячів свого часу сприяв розвитку національних інститутів, збереженню православної віри та культурної автономії України.

Практичне значення полягає в глибокому вивченні ролі Василя-Костянтина Острозького в історії України, що дозволяє краще зрозуміти процеси розвитку національної свідомості, освіти та культури в XVI–XVII століттях. Робота може бути корисною для науковців, педагогів, істориків та дослідників, які вивчають період розквіту української державності та культури, а також для створення навчальних матеріалів та програм з історії України.

Структура роботи відповідає поставленій меті та сформованим завданням та складається з 0 розділів, 00 підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СТАН ВИВЧЕНОСТІ ТЕМИ

Сьогодні, в умовах вільного європейського українотворення, з'являється органічна потреба і, здається, можливість об'єктивно та спокійно розглянути долю та саму особу Костянтина-Василя Острозького. Це дозволяє сумлінно, без емоцій, розглянути його справи та дії, оскільки з ним пов'язано більше півстоліття європейського гуманізму в історії України, коли розум і глузд стали цінуватися вище за віру.

Наприклад, Енріко Спаноккіо, секретар папського нунція у Варшаві Альберта Болоньєтто, був одним із багатьох відомих людей, хто чи не був першим, хто зробив характеристику князя. У своєму посланні Папі в Рим він сказав, що Костянтин-Василь Острозький був найпомітнішою та надзвичайно шанованою людиною в Речі Посполитій, але що «він русин і вождь схизматиків» перешкоджає йому стати королем [15, с. 17].

Даміан Наливайко, Андрій Римша, Симон Пекалід і дяк Кіпріан, а також творці та діячі Острозького культурно-освітнього осередку відзначили заслуги Острозького роду перед Вітчизною, відзначаючи особливу стійкість і доблесть князя Костянтина-Василя. Знаменитий просвітитель Герасим Смотрицький порівнював Костянтина-Василя з римським імператором Костянтином Великим, який перейшов від переслідування християнської релігії до її захисту та захисту. Робота «Палінодії» Захарія Копистенського, відомого історика Острозького, князь Костянтин-Василь Острозький був «первой межи княжати Роскими, великий заступ і потеха всего народу Роскаго, мир желанный на Украинах, страх і трепет татарам». Московський цар Борис Годунов вважав Костянтина-Василя непохитним і стійким у «Православній православній християнській вере». Цар написав йому: «Ты пан крестнанской, истинная вера христианская, с нами одна вера». Це було в одному з його листів [10, с. 3]. А князь А. М. Курбський, перебуваючи все життя під враженнями під справами та заслугами Острозьких, і він описує їхні зусилля так: «...Не тільки в крониках розповідається про їхню мужність, але й в нових оповідях

про їхню храбрість. Раніше вони були православними і мали гетмана Костянтина, хороброго і славного в православних догматах і в всьому благочестии. Вони славні й похвальні в ратних діях, захищаючи отечество своє [13, с. 4].

Іпатій Потій був ім'ям Костянтина Острозького, сина Великого князя Володимира, хрестителя руської землі. Костянтин-Василь вражав Петра Скарга, одного з найвитонченіших європейських богословів і дипломатів того часу, своєю стійкістю та відданістю Русі-Україні. В день похорону покійного Костянтина-Василя Острозького літописець згадав про його великі заслуги: «...князь бул велікій милостнік набоженства грецкаго, монастирі будовал, маєтності понадавал, навіть до міських церков, на шпиталь і школи місто надав Сурож з селами, був богобойний, ніщелюбивиц, смиренний, приступний кождому і найубогшому» [23, с. 14].

Після цього віденське православне братство згадало Острозького і запитало: «Чи не був він прикладом і зразком для всіх інших людей свого століття у своїх знаменитих і благочестивих справах і поступках, особливо у великій любові до своєї східної святої церкви, своєї матері, в любові, яку він проявив до останньої хвили свого богоугодного життя?» Хіба він ще не заслужив щедрої нагороди та благословення Божого за своє життя? [29, с. 38].

У зв'язку з поділом Польщі та утворенням кількох російських губерній на Правобережній Україні київські та московські дослідники починають звертати увагу на Острозьку спадщину. Таким чином, В. вперше виступив у журналі «Киевлянин» в 1840 році зі статтею «Острожская старина». В. О. Домбровський, який відстоював православну віру, назвав Острозьких «стражами русской народности в Польском королевстві» [38].

Костянтин-Василь - це оплот православних, захисник давньої віри предків і загроза татарам і москалям. Професор Київського університету Михайло Максимович з аналогічних позицій оцінив внесок Острозьких загалом і Костянтина-Василя зокрема в історію України [33, с. 24-26].

Абсолютно в інших фарбах і тонах постав Костянтина-Василя Острозького у працях П. А. Куліша. Звинувативши князя в головному гріху - Люблінській унії – «слиянии гражданских обществ, несоединимых по своей формации», – Пантелеймон Куліш буквально виніс йому судовий вирок:

Погляди П. Куліша негативно оцінюють роль українського панства в історичному розвитку українського народу. Володимир Антонович також відмовився від Куліші. Микола Костомаров також приєднався до цих ідей. Він підкреслив, що незважаючи на те, що Костянтин Острозький не був відомий ні військовими подвигами, ні державними діями, він часто стягав на себе королівські докори за те, що не дбав про охорону повіреного йому воєводства, залишив київський замок у сумному стані та не платив податків. Він був суєтливим і чванливим паном, який користувався величезним багатством, а не особистими здібностями; його блискуче становище зробило його важливим і поставило його в центр розумової діяльності, яка тоді проявилася на Русі. Він виступав за реформування православної церкви на Русі та підтримував Польщу [47, с. 34-36].

На відміну від багатьох інших істориків, які підтримували в основному християнсько-державницькі принципи в історії, Острозький був визнаний визначною фігурою свого часу. Аким Перлштейн називає князя Костянтина-Василя добродієм, добродієм і скромним — М. В. Його називають Д. Бантиш-Каменським, стовпом західноруської церкви. Він багатий, хоробрий і знатний [52, с. 340].

Публіка в той час оцінила князя таким чином: «По своєму обширному, світлому уму, блестящому образованию й різностороннім сведениям, несокрушимой твердості, по глубокому й неподдельному благочестию, по толерантності, ласковості й доброте, по своїм мягким, справжнім княжеським і навіть царським прийомам, по своїй величественной, високоизящной й прекрасній зовнішньому вигляду, при несеет Він був відомий як в Європі, так і на Востоку. «Он пробудил мертву Русь, воскресил й обновил її, підтримав її

всем своим величием, всею силою своего характера», — писала «Киевская старина» в 1883 році [50, с. 420].

Таким чином, у XIX столітті з'явилися два повністю протилежні погляди на життя та діяльність князя. Вони також матимуть місце. Двадцять перше століття до революції. Напередодні триста років з дня смерті Острозького представив статтю про князя. Він підкреслив що «... знатного рода, талантами многих поколений, огромным богатством й государственными заслугами, самой жизнью были поставлены во главе тогдашнього малорусского дворянства». Тут йдеться: «... в характері Острозького, яка є характерною для малороссиян у наш час... Він проти католицизма, але водночас підтримує свободу вірувань, підтримує православие та цінує майбутню російську церковь. Он не увлекается, а больше думает. Логічний мислитель в мотивах окремих людей. Стрес в ньому відсутні чіткі лінії та приховані цілі. Наділений величезним багатством і талантом, він безпристрасний, час від часу надмірно безразличний, непоколебим у своїх виборах і бажаннях, але не має перспективи, незважаючи на те, що він на голову вище сучасних ему руських і польських суспільств. В річницю його смерті охарактеризував князя «російським патриотом, людиною совестливою, безстрашною» [54, с. 24].

Постать великого князя була більш ретельним предметом інтересів. І. Франко, а також М. Григорович. Обидва погодилися, що зміст особистої кореспонденції князя, яка зберігається в бібліотеках Санкт-Петербурга, недостатній для повного розуміння особи Костянтина-Василя. Ця кореспонденція може достатньо продемонструвати низку недоліків і неузгодженостей як у біографії князя, так і в його життєвих правах. З іншого боку. Вивчаючи історію Острозького дому, І. Франко дійшов висновку, що він був одним із найважливіших ініціаторів національного життя Південної Русі в другій пол. XVI століття, а його особиста переписка варта окремого видання та дослідження [57].

Михайло Грушевський протягом усього свого життя підтримував абсолютно протилежні думки щодо ролі Костянтина-Василя Острозького,

солідаризуючись з Пантелеймоном Кулішем. Історик погоджується з І. Франка стверджує, що історичні відомості про Костянтина-Василя Острозького є обмеженими через те, що його особиста кореспонденція, яка частково зберігається в Санкт-Петербурзькій публічній бібліотеці, не була повністю використана. Через це він стверджує, що «... ми не знаємо мотивів і характеру його діяльності, його особисті і суспільно-національні прикмети не визначені, хоч як визначну роль відігравав він в очах сучасників, хоч як сильну увагу притягав до себе і пізніших поколінь і новіших істориків» [7, с. 88].

Тим часом Михайло Грушевський, який симпатизує козацтву та гетьманам, досить категорично і однозначно оцінює його справи та дії, заявивши: «Незважаючи на всю повагу, надмірне багатство, зв'язки і впливи, князь не грав хоч трохи визначної політичної ролі. Князь взагалі не був залучений до політичних, адміністративних і публічних справ. Він був пасивним щодо козацтва. Він вважав свою державу просто джерелом доходу. Він не демонстрував ентузіазму, рішучості чи ініціативи в своїх справах. Дехто вважає, що він порожній, бездушний і не має принципів. Ми повинні констатувати у нього відсутність виняткової індивідуальності, енергії та витривалості, а також відсутність бажання виступати різко та гостро, не претендуючи на рішучу оцінку в світлі поточних даних» [8, с. 34]. Далі: «Я дозволив собі зупинитися на характеристиці князя Костянтина-Василя Острозького не тільки як тодішнього голови українського народу, начальника православного та характерного представника українського магнатства, але й тому, що ця характеристика потрібна нам, щоб оцінити відповідно весь Острозький період в історії духовного життя XVI століття». Особисті прикмети князя дають нам пояснення недовговічності та ефемерності цієї історії. Вони також заохочують нас шукати в його оточенні інших людей, які отримали краще враження від цієї історії. Українське магнатство сприяло українській народній справі, особливо через Острозьку академію, меценатство в справах православної віри та української культури. Цей магнатство не приносило майбутнього» [10, с. 3].

Думки М. Грушевського на «Острозький епізод» розділила І. Н. Полонська-Василенко, хоч спеціально на постаті Костянтина-Василя Острозького вона не зупинялася. «Українська шляхта, - писала вона, - яка одна могла захищати українські інтереси, втратила права самоуправління і була зв'язана різними обмеженнями, яких не знала польська шляхта. Під тиском тих обмежень вона втрачала своє значення і з ходом років злилася з польською шляхтою. Переважна частина значного боярства потопає в польській стихії, руський характер зберігають лише селяни, духовенство, міщанство» [52, с. 320].

В українській радянській історичній науці, яка в оцінці історичних явищ і подій пальму першості завжди віддавала народним масам, роль особи в історії або недооцінювалася, або зовсім ігнорувалася, тим більше, коли мова заходила «про класового ворога». В Радянській Україні першим, хто почав вивчати цей період вітчизняної історії був К. Гуслистий. Так, на його думку, в кінці XV ст. на початку XVI ст. в Україні встановлюється магнатсько-шляхетська диктатура польських і українських феодалів, гнобителів і утискувачів українського народу. За Люблінську унію 1569 р. Острозького на рівні з іншими названо зрадником інтересів України, яка була закабалена панською Польщею [43, с. 24].

З точки зору оцінки дій Костянтина-Василя Острозького та, зокрема, ролі Люблінської унії, О. І. Баранович, Він зазначив, що «він був захисником православної віри, а тим більше руської народності ніколи не був». Він був широковідомим прихильником Люблінської унії. Він ніколи не зрадить Речі Посполитої та не піде ні з Турцією, ні з Росією, як це було очевидно для всіх. Ніхто з селянства та козаків не хотів визнавати Унію, оскільки це була антинародна затія. Її насадили на людей силою. Дещо пізніше, але досить схоже.

Вимоги до української історичної науки значно змінилися, коли Україна отримала незалежність і встановила конституційні основи своєї політичної та економічної системи. Змінилися акценти, методи, підходи та принципи

розуміння історичних подій. Дослідники почали звертати увагу на те, наскільки важливою була роль народних мас в історії, як «локомотива революційного оновлення світу». Натомість вони зосередилися на тому, наскільки важливою була роль особи в історії, і відповідно визначили її роль і значення.

Принципово протилежної позиції у визначенні історичного значення і ролі «Острозького епізоду» дотримується Л. Крощенко. Вона вважає, що Люблінська унія - акт парламентарний і ніякої колонізації і денаціоналізації українського народу не було. Унія 1569 р., на її думку, знаменувала початок нового етапу в історії українського народу. Водночас вона присвятила свою розвідку спеціально особі Костянтина-Василя Острозького, в якій заявила, що «і досі, попри достатній обсяг джерел, князь живе в нашій історіографії швидше як безтілесна сума чеснот, ніж як живий син своєї непростой доби» [29, с. 37].

В контексті переосмислення ролі Люблінської унії і особисто князя Костянтина-Василя Острозького в історії України прозвучали доповіді О. І. Журка «Князь – свіча і слава України», О. Карбовського «Остріг - осередок української культури на Волині» [12, с. 7]., В. В. Павлюка «Руські князі і суспільно-політичне життя на Волині в кінці XVI - поч. XVII ст.», О. В. Байдича «Красилів Острозький» [13, с. 5], і ін. на Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Старокостянтинів і край в просторі часу», що була присвячена 470-річчю від дня народження Острозького і відбулася в липні 1997р. в м. Старокостянтинів [48, с. 41].

З групи відомих українських істориків західної діаспори, які присвятили спеціальну працю Костянтину-Василю Острозького і видали її ще за життя в Канаді, був відомий І. Огієнко [17]. Автор вперше звертається до оцінки постаті в своїй роботі з православних позицій. Говорячи про те, що рід Острозьких походить від Володимира Святого, Київського великого князя, І. Огієнко вважає його найкращим захисником православної віри та православної церкви від литовців, поляків, католиків і уніатів. Автор

стверджує, що історія роду князів Острозьких глибоко повчальна для нас, українців, оскільки вона чітко показує, що католицтво та унія знищили Україну і вбили її як незалежну державу. Як стверджує І. Огієнка, це було пов'язано з тим, що князь не був особливо зацікавлений у політиці та не мав чітко визначеної лінії. Він був великим грішником за Люблінську унію, яка завдала шкоди Україні, оскільки як воєвода Київський він ніколи не проявляв ініціативи. Він мав лагідний характер і як людина глибоко інтелігентний, ставився до кожного спокійно, з повною повагою [45, с. 228].

Таким чином, як ми бачимо, у князя відсутні державницькі риси, І. Огієнко стверджує, що сам князь зробив більше для України, ніж будь-які інші українські магнати. Коли Папа, католики та єзуїти об'єдналися, щоб знищити Україну як окрему націю, він міцно боронив її. Це вікова заслуга князя Костянтина-Василя Острозького. Це було тим, що зберегло Україну як державу [46, с. 187].

Як видно, різні точки зору щодо осмислення та розуміння історичності Костянтина-Василя Острозького та його епохи відображаються та знаходяться в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників. Ці точки зору не додали ясності в цій справі. З цієї причини у вітчизняній і європейській історіографії немає сучасних наукових досліджень, які були б присвячені питанням Острозького роду та його ролі в історії України та Європи.

Зважаючи на внесок багатьох поколінь науковців у визначення ролі князя в історії, вважаємо, що настав час переглянути нейтрально-європейський простір і час, багатогранність подій і явищ якого була значною мірою спричинена появою на арені такої постаті, як Костянтин-Василь Острозький. Цю фігуру необхідно досліджувати та усвідомлювати на широкій і, головним чином, принципово новій джерельній базі (в першу чергу, особист За таких обставин перед нами постає історична епоха нашої Вітчизни, яка є як героїчною, так і трагічною одночасно. Ця епоха була пов'язана з непростій долею князя [48, с. 34].

На жаль, українська «народницька» історіографія не надала належного значення діям Костянтина-Василя Острозького. Міркування є показовими в цьому плані М. Грушевського. Незважаючи на свій намір бути об'єктивним, цей видатний історик був заангажований у своєму ставленні до особи князя. «Острозький епізод в історії духовного життя XVI століття» вважався «ефемерним» і «нетривалим». Особисті прикмети князя могли пояснити це. Як стверджує М. Князь Григорович був типовим представником українського магнатства XVI століття, який віддавав перевагу власним інтересам над інтересами суспільства. Крім того, він «не показував енергії, рішучості, ініціативи» навіть під час роботи в особистому житті. Навіть у сфері культурно-релігійної діяльності його недосконалість проявилася. Поєднання «дріб'язковості та слабкості характеру» з «вродженим індіферентизмом» призвело до зв'язків з польською та литовською аристократією та культурою, що ще більше ускладнювало йому займати тверду позицію щодо культурно-національної політики [7, с. 84].

Подібні погляди на князя, як і на інших членів української аристократії, були продовжені в радянській історіографії. Радянські історики України намагалися не розглядати особу та діяльність князя. Таке звертання врешті-решт вважалося непотрібним, а то й небажаним. З іншого боку, коли мова йшла про «острозький період» у розвитку української культури, особа першодрукаря Івана Федорова (Федоровича) була центральною. Українська історична наука сьогодні використовує подібні підходи. Досить вивчити підручники з історії України [4, с. 78].

Українські історики не запропонували поки що монографічних досліджень, які б стосувалися особи князя. Маємо лише дві науково-популярні монографії І. Огієнка та П. Сауха. У той же час з'явилася фундаментальна монографія польського історика Т. Кемпи [17, с. 547].

Останнім часом обставини поступово змінюються. У ранньомодерні часи українські історики починають приділяти увагу соціальним елітам. Робота І. Ворончука відкриває нові можливості для перегляду та оцінки діяльності

родини Острозьких. Що стосується вивчення інвентарю володінь цієї князівської родини з 1620 року. Дослідниця використала автентичні джерела, щоб довести, що поширені уявлення про діяльність родини Острозьких не всі відповідають дійсності [20, с. 188].

У 1990-х роках зробив багато для дослідження князя І. Мицько, опублікувавши синтетичні статті про Острозьку академію. Що робить Острозьку академію особливою Мицько бачить створення національного вищого навчального закладу православного спрямування, який поєднав «українсько-візантійські традиції та певні досягнення європейської педагогіки та науки», подолання монополії Церкви в українській освіті в Острозі, створення «вперше в Україні світської публічної школи» та залучення «діячів різних конфесій, ідеологічних і політичних орієнтацій» до співпраці в Острозькому культурно-освітньому центрі [41, с. 88-90]. За словами історика, «в жодному з культурно-ідеологічних центрів України XVI-XVII ст. не перебувало стільки впливових, здебільшого високоосвічених особистостей православного Сходу та Балкан», тому «порівняно високий інтелектуальний рівень академії втримувався насамперед завдяки співпраці з нею іноземних діячів та посиленню міжнародних контактів». З другої половини 1590-х років в Острозі «сформувалася перша наукова установа України (філологічного профілю), постала найпотужніше тогочасне українське видавництво». Це стало результатом об'єднання відомих інтелектуалів з усієї України та за її межами [15, с. 17].

У розділі, що присвячений історіографії та джерельній базі, було розглянуто основні підходи, тенденції та джерела, які використовуються для дослідження діяльності князя Василя-Костянтина Острозького, а також з'ясовано важливість його особистості в контексті історії України XVI–XVII століть. Історіографія цього питання відзначається багатогранністю, адже діяльність Острозького була різноплановою: він був не лише державним діячем, але й культурним, релігійним і військовим лідером.

Загалом, історіографія, що охоплює дослідження постаті Острозького, змінювалась залежно від історичних і політичних умов. У радянський період дослідження його діяльності зазвичай підкреслювали його роль як оборонця православної віри та культурного спадку України, однак нерідко це трактувалося через призму класової боротьби та революційних процесів. У пострадянській історіографії на перший план виходить більш об'єктивний підхід, що акцентує увагу на політичній і культурній діяльності князя, його меценатстві та підтримці освітніх ініціатив, таких як Остромадська академія.

Що стосується джерельної бази, то вона включає як письмові, так і матеріальні джерела, що дають змогу скласти більш повне уявлення про його життя та діяльність. Одним із основних джерел є документи, що стосуються Остромадської академії, а також релігійні тексти, видані в Остромадській друкарні. Крім того, важливу роль у вивченні постаті Острозького відіграють архівні матеріали, в яких відображені його дипломатичні, військові та економічні ініціативи.

Таким чином, історіографія досліджень і джерельна база про князя Василя-Костянтина Острозького демонструють багатогранність його постаті та складність історичного контексту, в якому він діяв. Збір і аналіз існуючих джерел, а також синтез різних підходів дозволяє створити більш комплексне і глибоке розуміння його ролі в історії України, зокрема в контексті збереження православної ідентичності та розвитку культури.

РОЗДІЛ 2. ХРИСТИЯНСЬКА ТА СУСПІЛЬНО-ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО

2.1. Основні аспекти особистого та політичного життя.

Костянтин Василь Острозький, також відомий як Василь Костянтин Острозький, народився близько 2 лютого 1526 року та жив між 23 та 29 лютого 1608 року. Він був руським князем, який займався військовою, політичною, культурною та релігійною діяльністю, а також був магнатом і меценатом. Сенатор Речі Посполитої, засновник Острозької академії, один із наймогутніших і впливовіших магнатів. Князь Костянтин Острозький, його син. Він керував Київським воєводством протягом 49 років.

Василь Острозький народився 2 лютого 1526 року або в один із наступних днів. У 1541 році під час тижневих святкувань Громниць (Стрітєння, 2 лютого за юліанським календарем) йому мало виповнитися 15 років [7]. Він був молодшим сином князя Костянтина Острозького (старший — Ілля), який одружився з князівною Олександрою Семенівною Слуцькою в другому шлюбі. Батько Василя мав більше 60 років, коли він народився. Він походив з роду Острозьких, який був найбагатшим і найвпливовішим князівським родом у Білорусі та Україні в кінці XVI — початку XVII століття. Генеалогічна традиція кінця XVI — початку XVII століття називає його предків Руса і давньоруських князів, таких як Рюрик, Володимир Святославич, Ярослав Мудрий і король Данило.

Він виховувався матір'ю в Турові після смерті батька в 1530 році. Його листування та промови в сенаті свідчать про те, що він молодий. Після смерті старшого брата в 1539 році Іллі вступив у багаторічну боротьбу за спадщину батька, яка тривала до 1574 року.

З середини 1540-х років Василь Острозький починає користуватися батьковим ім'ям Костянтин. Залишившись єдиним спадкоємцем свого багатого батька, він отримав у володіння великі маєтності на Волині, Київщині, Поділлі та Галичині, які приносили щорічні прибутки понад

мільйон злотих. Крім того, Костянтин Василь Острозький володів великими землями в Угорщині та Чехії.

У віці 18 років (1543–1544) під керівництвом маршалка Волинської землі князя Федора Сангушка став військовим. Отримавши посаду старости Володимирського і маршалка Волинського від великого князя Литовського в 1550 році, він почав свою політичну кар'єру. найкращий захист від нападів татар після смерті свого батька [8].

У 1559 році К. В. Острозький отримав посаду воєводи київського, що значно посилило його вплив на політичне життя України. Незалежно від бажання отримати військову славу, він проводив енергійну колонізаторську політику в порубіжних землях Київщини та Брацлавщини, створюючи нові міста, замки та слободи. К. В. Острозький був швидко названий «некоронованим королем Русі» [9] через економічну силу та політичний вплив княжого роду. Він проводив досить автономну політику в руських землях. У 1560-х роках К. В. Острозький виступав за те, щоб Україна стала частиною державного утворення Речі Посполитої з рівними правами.

У 1569 році він був обраний сенатором. Підписав Люблінський договір 1569 року і фактично був провідником Русі-України [8].

У 1572 році династія Ягеллонів закінчилася. К. В. Острозький був одним із можливих претендентів на польський престол з 1573 по 1574 рік. Османська імперія підтримувала його кандидатуру, але він вважався «вождем схизматиків». Потім, після смерті останнього Рюриковича царя Федора І Івановича в 1598 році через спорідненість з московськими Рюриковичами, він став московським.

У 1574 році князь переніс свою резиденцію з Дубна до Острога. Під керівництвом італійського архітектора П'єтро Сперендіо розпочалася реконструкція Острозького замку.

У вересні 1574 року він виступив проти Єжи Язловецького [10].

Під керівництвом князів К. В. Острозького та Михайла Вишневецького місто Чернігів і замок намагалися отримати частини війська короля Стефана Баторія 1579 року. Підпалили, оскільки взяти їх не вдалося [11].

13 липня 1598 року Юрій Римінський встановив, що села Будораж, Буще, Півче, Воля, новоосажене с. Борщівка та с. Мізоч Малий, які були захоплені київським воєводством князем Костянтином Острозьким, належать Луцькій та Острозькій єпископії відповідно. 14 липня 1598 року на прохання будоразького урядника луцького та острозького єпископа Кирила Терлецького волинський каштелян Михайло Мишко Варковський підтверджує, що села Будораж, Буще, Півче, Воля, новоосажене с. Боорщівка та с. Мізоч Малий, які київський воєвода кн. Костянтин Острозький захопив, належать Луцькій та Острозькій єпископії. 26 квітня 1600 року Сигізмунд III викликає київського воєводу кн. Костянтина Острозького до королівського суду за скаргою капітули луцької церкви св. Йоана Богослова та луцького та острозького єпископа Кирила Терлецького. Це сталося через те, що він відібрав двір у с. Точивеки від Луцької та Острозької єпископії та завдав їй збитків у розмірі 4000 кіп литовських грошей [12].

15 (18) жовтня 1592 року повідомив Сейму про руйнування та занепад укріплень Києва та Білої Церкви, зокрема про те, що замки міст були «у вкрай незадовільному стані» [13].

У 1594 році зять Христофор Перун Радзивілл подав на нього позов від імені дружини та старшого сина через різні погляди на спадок. Земський суд у Слонімі задовольнив позов. Перед її розглядом у Коронному трибуналі 24 серпня 1594 року він уклав угоду з тестем, за якою Радзивілли отримали права на Копись на Глуськ і Тернопіль [14].

Наприкінці XVI століття коштом князя К. В. Острозького скульптор Паллавіні поставив надгробок батьку Янові-Аморові (верхній ярус) і сину Янові Криштофові (нижній ярус) Тарновським у латинській катедрі Тарнова [15].

У нього було особливе ставлення до українського козацтва. Оскільки він розумів важливе стратегічне значення Запорозької Січі як форпосту проти османо-татарської загрози, він намагався співпрацювати з козаками, особливо приймаючи їх на службу.

За наказом короля Стефана Баторія у 1578 році він очолив невдалий каральний похід проти Війська Запорозького Низового.

На початку 1590-х років К. В. Острозький був ворожий до наближення козацьких повстань, які загрожували великим земельним володінням князівського роду. Під час козацького повстання Криштофа (Христофора) Косинського у 1591–1593 роках було багато невдач. Однак у вирішальній битві під П'яткою військо, зібране Костянтином Острозьким, завдало повстанцям нищівної поразки. В хвалебній поемі «Острозька війна» Симон Пекалід показує, що Костянтин Острозький був лояльним до переможених. Князь вимагав публічного покаяння та присяги козацького ватажка перед родом Острозьких. Це пояснюється тим, що Криштоф Косинський був родичем князів Острозьких.

У 1594–1596 роках К. В. Острозький рішуче виступив проти повстання Северина Наливайка. Польський дослідник Веслав Маєвський посилається на свідчення С. Наливайка від 9 квітня 1597 року, яке свідчить про те, що К. В. Острозький спілкувався з ним щодо намірів рокошу. Князь охарактеризував його як лиходія (1595), наймовірно, що він ініціював повстання, оскільки повстанці пустошили його маєтки у 1596 році; однак він не вислав війська проти повстання, а захищав людей, пов'язаних із повстанням, і весною 1596 року в його ескорті були справжні прихильники Наливайка [16].

Замикався в Дубенському монастирі на перший день великого посту; він знімав панські шати та одягався в скромний одяг, постив і молився цілий день і ніч [17].

Гідний продовжувач справи свого батька; дбав про українське православ'я. Острог, один із двох титулярних центрів єпархії Східної Волині, стає центром православної духовності під час його правління. Відзначаючи

релігійну толерантність, Костянтин Василь Острозький був схильний читати твори католицьких богословів і тривалий час був під впливом протестантизму. 20 жовтня 1592 року король Сигізмунд III Ваза дозволив йому захищати права Руської Церкви та висунати кандидатів на спорожнілі єпископські уряди (посади) [18].

Його ставлення до проблеми об'єднання католиків і православних було унікальним на той час. Спочатку Костянтин Василь Острозький прагнув контролювати процес повністю. Він підтримав об'єднання, надавши Іпатію Потію гроші на подорож до Риму [17]. Отже, коли частина духовенства спробувала укласти церковну унію, оминаючи князя, він виступив її рішучим супротивником і різко засуджував рішення Берестейського собору в 1594–1596 роках. Він не очікував, що Іпатій Потій, давній і близький приятель князя [19], який став єпископом Берестейським і Володимирським завдяки його сприянню, буде піклуватися про вірних.

Намагання князя зробити свою резиденцію центром культурного опору католицькій та унійній експансії було причиною значного піднесення української культури та освіченості під час княжіння К. В. Острозького. Православна Русь, зневажена поляками, не хотіла бути «дурною Руссю»; культура перевершувала політику протягом багатьох десятиліть у володіннях Костянтина Василя Острозького [21]. У Острозі утворилася академія слов'янських і грецьких учених, публіцистів, теологів і богословів. Серед них були Герасим Смотрицький, Василь Суразький, Христофор Філалет (відомий як Мартин Бронецький), Емануїл Ахіллес, Лука Сербин, Кирило Лукаріс (майбутній патріарх Олександрії та Константинополя), Никифор Парасхес Кантакузен, Клірик Острозький, Зизаній Тустановський, Дем'ян Наливайко

За допомогою Костянтина Василя Острозького в Острозі була створена значна бібліотека грецької та західноєвропейської богословської літератури, передруки античних творів, словники, космографії та граматики, серед іншого.

В 1575 році запросив переслідуваного Івана Федорова для заснування друкарні в резиденції князя. Острозька друкарня дала світу більше 20 видань,

включаючи перший повний текст Біблії слов'янською мовою, виданий у 1580 році.

У 1576 році при академії відкрився навчальний заклад під назвою «Острозька академія». У ньому вперше паралельно викладалися латинська, грецька та церковнослов'янська граматики, а також багато традиційних точних і гуманітарних дисциплін. Львівська, Луцька та інші братські школи отримали досвід і програму острозької школи. У 1572 році заснував школи в Турові, у Володимирі-Волинському у 1577 році, Острозьку академію у 1576 році та друкарні в Острозі приблизно в 1577 році. Виникла унікальна іконописна традиція при Богоявленській замковій церкві, яка мала статус кафедрального собору та була одним із найважливіших православних храмів того часу. Багато острозьких ікон є шедеврами православної іконопису.

Завдяки йому були побудовані Межиріцький монастир: вали, Заславська та Дубенська брами, які зараз не збереглися [22].

Після того, як він поступово відмовився від участі в політичному та культурному житті країни, він проживав у Дубенському замку. На початку XVII століття академія Острога поступово занепадає через байдужість Костянтина Острозького до людських справ.

Помер у місті Острог між 23 лютого (дата листа про те, що князь помер) [24] та 29 лютого 1608 року (дата смерті за деякими джерелами [6], [25]). Він був похований у крипті Богоявленської церкви Острога 27 квітня 1608 року.

Наприкінці XVI століття Костянтин Василь Острозький володів 80 містечок і 2760 сіл і був найбільшим землевласником Речі Посполитої після короля. Князь заробляв більше 19 мільйонів злотих на рік. В основному князівська скарбниця отримувала гроші з орендної плати та замкових сіл [30].

Зокрема, йому належав Тернопіль, який у 1567 році віновав дружина Софії з Тарновських. Він видав три грамоти для тернопільських міщан (1570, 1593 роки) щодо заснування церковно-добродійного братства (пізніше відомого як «Фундація Костянтина князя Острозького»). Йому було надано 235 моргів і 1463 сажнів поля для утримання шпиталю для вбогих міщан

православного віровизнання. Братство також утримувало школу зі слов'яно-руською мовою навчання та працювало над будівництвом Церкви Різдва

Після поділу з братовою Беатою отримав значну частину спадку на Волині: Дубно, Степань, Дорогобуж, Крупу (пол. Krupę), Здовбицю, Звягель, Чуднів, Старокостянтинів, Острополь і Кузьмин. Після її смерті братаниця Гальшка надала їй Острог, Рівне, Жарнове, Сульжинці, Колодне, Красилів, Полонне та Чернігів. Ледве половина Волинського воєводства займала землі, зосереджені в Луцькому та Крем'янецькому повітах. Крім того, він отримав по батькові Романів, а також села Несолонь, Підлуби та Бараші біля Звягеля. Димер [25] втратив Вільськ.

Костянтин Острозький (1460–1530) виділявся серед інших вельмож ВКЛ, які вважали себе захисниками Православної Церкви. По-перше, цьому волинському аристократові, як нікому іншому з його роду, вдалося зробити швидку кар'єру і стати відомим політиком у всьому регіоні. По-друге, князі підтримували «грецьку релігію» не лише встановлюючи руські святині у своїх власних землях. Попри велику кількість літератури, присвяченої цій людині, досі незрозуміло, в чому полягали секрети її успіху, і як пояснити безпрецедентну опіку Острозького над духовними інституціями Київської митрополії. У часи Костянтина Івановича його родове походження та міцні зв'язки на монаршому дворі дозволили розвивати кар'єру за межами Волині. Однак Острозькі вже кілька поколінь не належали до аристократів першої величини, незважаючи на їхній князівський титул і славні вчинки членів роду. Ні батько, ні дід нашого героя не були членами правлячої еліти ВКЛ. Впливовіші родичі Костянтина по лінії матері, княжни Більської, померли задовго до 1497 року, коли він підкорив перший олімп і став чільним полководцем своєї батьківщини. Оскільки Острозький мав зв'язки з іншими кривними, це могло йому зашкодити. Його двоюрідний брат Федір Більський брав участь у заколоті проти Казимира Ягеллончика (1481), але після його невдачі втік до Москви; його інший кузен Семен Більський, очевидно, був

проти великокняжого двору і присягнув на вірність московському правителю у 1500 році [9, с. 11].

Біографія князя Костянтина, пов'язана з його досягненнями та невдачами, свідчить про те, що він був унікальною особою зі стратегічним мисленням і сильною харизмою. Серед іншого, Острозький мав військовий талант, який був продемонстрований у багатьох битвах [2]. Князь здобув милість володаря завдяки своїм перемогам у битвах із татарами та іншими ворогами. Він став людиною незамінною, коли вперше потрапив до кола найвищих урядників держави. Острозький завжди був на першому місці, незалежно від того, хто згодом правив ВКЛ. Це відбувалося, коли православні особи, призначені гетьманом (1497), віленським каштеляном (1511) і троцьким воєводою (1522), порушували державні закони.

Поступове зростання руського аристократа шокувало католицьку еліту ВКЛ, тим більше, що це суперечило Городельській унії в 1413 році. Сигізмунд I Старий намагався надати православному троцькому воєводі право бути ближче до володаря, ніж воєвода віленський, перший сенатор держави, що призвело до ще більшої хвилювання. Останній отримав справжній удар. Ображений віленський воєвода Альберт Ґаштовт ненавидів Острозького решту життя, створюючи проти нього несприятливу опінію.

Так, Ґаштовт пише в листі, написаному 1525 року до королеви Бони, що «Якби Ваша Світлість заглянула в наші серця, то немов Бог дізналася б, що серце мого супротивника, русича [Костянтина Острозького] є лицемірним, підступним, удаваним і неправдивим». Через руські звичаї і звичаї немає жодної ознаки відданості володареві. Серце того, хто звик завжди говорити одне, а тримати інше в собі, таке. У пошуках виправдання великий князь змушений був пояснити, що він вшановує свого фаворита лише за особливі заслуги, і що це є винятком, який не повториться в майбутньому. Але це були лише слова. Наприкінці життя Костянтин Острозький ввійшов у п'ятірку найбагатших людей держави завдяки прихильності монарха [10, с. 4-5].

Хоча члени цієї елітарної групи пізніше змінювалися, нащадки відомого русина все ще посідали високе становище в ній. Схоже, що в історії кар'єрного зростання князя важливу роль відіграли його унікальні особисті якості, які визнали як прихильники, так і противники. На підтвердження цих слів можна згадати, що навіть після поразки від московитів на Ведроші (1500) і поневолення на своєму дворі, великий князь московський запропонував йому роботу на своєму дворі. Як ми знаємо, Костянтин Іванович погодився з цією пропозицією. Він присягнув Василю III у 1506 році, але незабаром повернувся на батьківщину. Острозький, який до нещасливої битви на Ведроші не брав активної участі в релігійному житті Церкви, явно постраждав від тривалого монастирського ув'язнення, хрестоцілувальної присяги і особливо від її порушення [14, с. 123].

Після повернення на батьківщину в 1507 році він зовсім змінився. Того року гетьман мав бути розгрішений київським митрополитом за те, що він дав присягу під тиском. Нагадаємо, що в той час митрополитом ВКЛ був Йосиф II Солтан (1507–1522), який був одним із найвідоміших православних архиєреїв ВКЛ. Оскільки їхні родини належали до вищої еліти однієї держави, владики та гетьман, ймовірно, добре знали один одного.

Наприкінці XV століття Острозький, як пан радний, мав можливість познайомитися з батьком митрополита. Разом із його рідним братом він бився з ворогом на річці Ведроші, і обидва потрапили в полон. Йосиф II і Костянтин Острозький дуже добре співпрацювали. Збереження та збільшення земельних володінь митрополії, а також розширення сфери впливу гетьмана були відзначені завдяки сприянню гетьмана. Київська митрополія змогла зміцнити своє місце в державі за допомогою князя, одного з найвпливовіших вельмож Сигізмунда I Старого. В цьому контексті надзвичайно важливим був привілей про підтвердження давніх прав і свобод Православної Церкви у ВКЛ (1511)⁸, а також реальне зняття заборони на будівництво та реставрацію храмів східного обряду (1514) [18, с. 88-89].

Поява серед імен козацьких вождів та полководців України імені Василя-Костянтина Острозького (деякі історики називають його Костянтином Острозьким, як і батька, відомого козацького ватажка Костянтина Івановича, про якого вже йшлося) для багатьох читачів цієї книжки, мабуть, виявиться несподіванкою. Вже хоч би тому, що більшість українських дослідників історії ставилася до нього негативно, з виразно класових позицій трактуючи його участь у придушенні повстання Криштофа Косинського.

Крім того, важливо зазначити, що історики не дали достатньої оцінки самому повстанню та «щирості Косинського», з якою він пропонував Україну російському цареві. Він уже пробував торгувати землею наших предків, не заволодівши нею, вимінюючи її в росіян на гетьманську булаву. Але ми повернемося до цих подій. Тим часом спитаймо себе: чи небагато людей у нашій історії були «придушені»? Хіба не той самий К. Косинський був убитий повстанським рухом Северином Наливайком і його надвірними козаками, коли він ще не очолював повстання? Що ми зробимо з Наливайком? І нічого. Поважайте його таким, яким він був [19, с. 14].

Життя князя Василя-Костянтина Острозького, яке тривало з 1527 по 1608 рік, було насичено різноманітними подіями, які включали як праведне, так і грішне. Так само, як і у всіх інших українських аристократів. Незважаючи на це, він був одним із князів, які, разом із Б. Корецьким і К. Вишневецьким, рішуче виступали проти Люблінської унії (1569, Люблін), яка вивела Україну з-під юрисдикції Великого князівства Литовського, де вона мала значну автономію, і підпорядкувала Польщі.

В.-К. Острозький залишиться в історії української культури щедрим меценатом, який захищав інтереси православ'я та сприяв розвитку культури та освіти в Україні. 1580 року він заснував славетну Острозьку академію в Острозі на Волині за його кошти. Академія довго була центром духовності української нації та дала нашому народу багато відомих культурних, політичних і релігійних діячів.

Запрошуючи провідних учених з України та інших країн на роботу в академію, князь не шкодував грошей, щоб допомогти їй розвиватися. Україна може пишатися такими видатними державними діячами та ученими, як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Мелетій Смотрицький і Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка), завдяки Острозькій академії. Десятки перекладних і оригінальних богословських і світських книг були видані в академії, яку також заснував князь Острозький [23, с. 13].

Князь Острозький активно брав участь у політичному житті України під час свого перебування на посаді київського воєводи. Так, князь Острозький був найбільшим прихильником ідеї Івана Підкова претендувати на молдавський престол. Він сам винайняв і обладнав два козацькі полки, одним із яких керував Яків Шах, який згодом став гетьманом.

У 1582 році Василь-Костянтин Острозький створив власне військо і вирушив на допомогу козакам під час чергового конфлікту між Січчю та Кримом. Коронний гетьман Ян За-мойський разом із польськими військами попрямував на Січ. Такі згуртовані зусилля січовиків зупинили наступ орди, яка вже досягла Дніпра і готувалася атакувати козацьку твердиню.

Під час війни за законами польської держави кожен воєвода чи староста мав право викликати короля зі своїм загоном. Історія свідчить про те, що під час польсько-російської війни 1579–1580 рр. князь Острозький командував великим загоном, який був переважно з козаків і називався козацьким. Крім того, цей загін добре співпрацював із польською армією.

Князь Костянтин Костянтинович Острозький швидко зрозумів, що грізне й криваве повстання в Україні під проводом збіднілого польського шляхтича Криштофа Косинського може перерости у велику, затяжну громадянську війну 1592 року [28, с. 345-346].

Таким чином, війна є непотрібною. Таким чином, Косинський не був особою, здатною переконати всіх людей. До того ж він не домагався створення незалежної української держави, як це домагався князь Михайло Глинський.

Завдяки особистим інтересам князя Острозького повстанці захопили замок у Білій Церкві, де його син Януш був старостою. Володіння Острозьких також були центром повстання. Їхні маєтки були спалені повстанцями, їхня челядь була вбита, вони грабували. Чи дивно, що князь Острозький створив ополчення, яке рішуче виступало проти повстанців? До речі, це ополчення українського князя в основному складалося з українців. Таким чином, ми спостерігаємо ознаки громадянської війни [31, с. 111].

У першому бою під містечком П'ятки на Волині ополчення розгромило війська Косинського, залишивши близько трьох тисяч убитих і всю артилерію. Усвідомлюючи поразку справи, Косинський поведився так, як належить аристократові: він фактично припав до землі перед князем, благаючи його змилюватися над ним.

Крім того, випадково вождя повстанців помилював князь Костянтин Острозький. Незважаючи на те, що його родина зазнала багато зла, а його власність була зруйнована. Він простив Косинському кожну його помилку. вимагав лише, щоб Косинський письмово присягнув, що більше не виступатиме проти повстання. і дозволив Косинського потрапити в білий світ. Після цього хто може закинути Острозькому, що він нібито жорстоко придушив повстання? Насправді, це можливо. Не завадило б спочатку звернути увагу на те, наскільки добре поведився князь після битви з Косинським та його повстанцями, яких він уже тоді знищив [33, с. 90-91].

Але швидко стало очевидно, що Косинський навіть не хотів дотримуватися обіцянки офіцера та шляхтича, коли він припав до ніг переможця. Він зібрав загін повстанців і здійняв ще один бунт. Ми розглянемо його смерть пізніше. Однак загальновідомо, що князь Острозький не був її учасником.

Зрештою, князь Острозький мав рацію. Коли на кордонах чатувала орда, громадянська війна не могла розпочатися. Щойно почалося повстання, двадцятитисячна армія татар напала на Україну і знищила все, що зустрічала, дійшовши аж до Волині. Але Василь-Костянтин Острозький зі своїми

козацькими полками виступив першим проти них. Знову він продемонстрував свої чудові якості полководця. Йому, разом з іншими командирами ополчення, вдалося перемогти татарів і примусити їх повернутися до своїх улусів [35, с. 4-5].

Князю К. Острозькому також інкримінують те, що він не підтримав повстання під проводом С. Наливайка. Це не так. Він, звичайно, не підтримував повстанців, але не виступав проти них з такою рішучістю, як К. Косинський. Йому імпонувало, що наливайківці підтримували православ'я та виступали проти положень Люблінської унії. Таким чином, вони мали якусь позитивну програму, яка була б корисною для України [39, с. 77].

Отже, аналіз особистого та політичного життя Василя-Костянтина Острозького дозволяє зробити висновок, що ця постать стала одним із найвидатніших діячів своєї епохи, який поєднав у собі риси політичного лідера, мецената і захисника православної віри. Його багатогранна діяльність мала значний вплив на суспільно-політичний розвиток Речі Посполитої та православного населення того часу.

Князь Василь-Костянтин активно займався не лише захистом своїх політичних інтересів, але й був патроном культури та освіти, чим сприяв розвитку української національної ідентичності. Його ініціативи, зокрема створення Острозької академії, стали базисом для формування освіченого православного середовища, що відіграло ключову роль у збереженні національних традицій.

Його політична діяльність базувалася на прагненні знайти баланс між православною спільнотою та католицькою верхівкою Речі Посполитої, що засвідчує його дипломатичний хист і стратегічне мислення. Водночас його боротьба за права православної шляхти та міщан продемонструвала глибоку відданість релігійним і національним принципам.

2.2. Толерантність і терпимість – закон життя дому князів Острозьких

Усі дослідники погоджуються, що Василь-Костянтин, останній видатний представник князівського роду Острозьких, усвідомлював себе русином-українцем, навіть коли він був у центрі польської освіти та культури. Крім того, родинні листи свідчать про те, що він використовував польську мову в побуті, але це не призвело до його зневаги до культури свого народу. Навчись і не цурайся свого власного. Крім того, князь навчав дітей латинській і грецькій мовам. Суперечливість сильної натури князя, підсилена багатством життєвих обставин, включаючи історичні конфлікти, його різноманітне оточення та, безсумнівно, виховання, визначали його дії та поведінку. Він зберігав віру батьків і спілкувався з єзуїтами, протестантами та іншими християнськими конфесіями, дозволяючи їм навіть селитися у своїх будинках. Василь-Костянтин Острозький високо цінував думку мудрих людей. У домі князів Острозьких цінувалися терпимість і толерантність. Його молодша дочка Єлизавета вийшла заміж за аріанина Яна Кишку, а старша Катерина — за протестанта Криштофа Радзивіла. Колишні подружжя Януша та Олександра були католиками-полячкам [44, с. 144].

Церковні історики не розуміли таку поведінку можновладця. Клерикали-ортодокси також намагаються зробити вигляд, ніби не знають про це.

За поглядами А. Курбський є ортодоксом, провідником православної ідеології, і його погляди полягають у тому, щоб зберегти повний стан речей, який є зараз. Доброзичливе ставлення Василя-Костянтина до єзуїтів, католиків і протестантів загалом є спробою підняти українську церкву, а також всю Україну, на рівень тодішньої Європи. Він зосереджується на позитивному впливі єзуїтів, а саме на освіті. Треба віддати належне ченцям цього ордену: вони хотіли будь-що латинізувати і денаціоналізувати Україну, а Польщу перетворити на опору католицизму, який відділяв би християнський світ від «дикунів-рутенів». Вони вибрали зручний момент, оскільки православна

церква, яка могла б врятувати Україну від полонізації, була у важкому стані. Вона виглядала культурно неосвіченою, значно поступаючись католицькій. Крім того, руське духовенство, яке було голодним і знехтуваним, втратило свою популярність серед народу, а його традиційне право на вибори його громадою було замінено «наданням духовних хлібів» [46, с. 102].

Люди, які не мали духовного сану, часто займали посади єпископів і архімандритів, нехтуючи традиційним церковним висвяченням. В очах простого люду церква втрачала моральний авторитет через аморальну поведінку більшості владик і грубе нехтування церковними канонами та архієрейськими традиціями. Крім того, занепад церковного життя мав негативний вплив на культурне та національне життя України. Отже, справжня причина всіх проблем полягала не в лукавстві єзуїтів, а в «страшних внутрішніх ранах», які руйнували тіло і робили його «лешкою здобиччю для кожного її ворога». Православна церква опинилася на межі катастрофи через невігластво нижчого духовенства, занепад монастирів і повне забуття давнього руського анахоретизму, аморальне життя ієрархів, грубий «переступ ними канонів і переказів церковних» і повне нехтування своїми пастирськими обов'язками. Багато людей, дивлячись на це, «збентежені непевністю: чи не настає час погибелі», писали братчики з Львова патріархові Костянтинопольському [51, с. 22].

Князь бачить цю соціальну катастрофу, переживає її та зрозуміє, що продовжувати так не можна. Однак він більш прагматичний політик, ніж консервативний прихильник православ'я. Костянтин-Василь Острозький уважно стежить за поширенням католицизму на Схід у той час. Він був вражений тим, наскільки швидко і легко діє ця релігія. В одному з листів до онука Радзивіла він навіть радив ходити на збори кальвіністів, а не до костелу. Проте, будучи радше «ідеалістом» у релігії, вельможа цінував практичність протестантів, хвалячи їх за те, що вони мали власні школи та друкарні, а також освічених пасторів [53, с. 134].

Василя-Костянтина спонукали ретельно вивчити проблеми православ'я через настійні умовляння Андрія Курбського, пастирські та богословські повчання Дем'яна Наливайка та Емануїла Мосхупула. Але те, що Курбський вимагав, відрізнялося від підтримки князем церкви та розуміння її проблем. Коли князь-емігрант намагався зберегти свою віру в первісному вигляді, закритому, як таку, що не реагує на зміни, його приятель Василь-Костянтин намагається піднести її на вищий рівень. Він захищає православ'я, образно кажучи, піднімаючись до нього, а не опускаючись, бажаючи православній церкві своєрідного аджорнаменто [56, с. 62].

У відповідь Василь-Костянтин посилає Андрію Курбському книгу єзуїта П. Скарги «Про єдину церкву». Це зайвий раз переконує: так, князь думає про майбутнє церкви, про майбутнє віри, про створення єдиної християнської релігії. Він готовий прислухатись до свого опонента Петра Скарги, зрозуміти його. Отже, князь береться за велику складну і благородну справу, котра, до речі, не розв'язана й до сьогодні. Та марні зусилля. А. Курбський повертає книгу П. Скарги з докорами, як і щодо твору Мотовила. В свою чергу, надсилає «Бесіду Івана Золотоустого про Віру, Надію і Любов», у власному перекладі з латинської мови. І дуже розгнівався на Василя-Костянтина, коли той дав прочитати її якомусь полякові, називавши його "невченим варваром, що уважав себе мудрецем» [58, с. 14].

Острозький пропонує перекласти один із листів князя, який сподобався, але Курбський відмовляє. Він пише, що багато вчених не зможуть перекласти слов'янські граматичні тонкості на польську варварію. Не тільки не вміють слов'янською або грецькою, але навіть латинською, яку вони дуже люблять. У цих словах чітко виражено ставлення ортодокса до тих, хто не погоджується з його думкою [12, с. 36].

Його безапеляційність і нетерпимість були такими ж, як і щодо освіти, яку Василь-Костянтин Острозький вважав засобом визволення від повного неучтва. Тоді вважалось модним для українських панів відправляти своїх дітей до єзуїтських шкіл. У першу чергу це пояснювалося високим рівнем освіти та

виховання, який вони мали на той час. Але князь Курбський не вважав, що наука єзуїтів була корисною. Він розповів княгині Чарторийській, що багато родичів, включаючи княжих, шляхетських і чесних городян, віддали своїх дітей на навчання, а єзуїти лише користувалися їх молодістю, відвертаючи їх від правої віри [60, с. 10].

Безперечно, побоювання А. Курбського було розумно повернути юнаків-русинів до католицизму. Таким чином, католицькі колегії та школи в Ярославі, Вінниці, Новгород-Сіверському, Перемишлі, Барі, Фастові, Луцьку та інших містах працювали над метою окатоличення та денаціоналізації українців. Афанасьєвська академія у Римі була одним із таких осередків. «Папа остерігає всі ці семінарії з метою пропаганди католицької віри серед єретиків і схизматів, які, звичайно, наші школи не відвідують, за винятком тих випадків, коли вони керуються чинниками матеріального плану, а тому відбір учнів... потрібно робити з цього єретичного середовища», — сказав глава римської курії, підтверджуючи ці наміри [58].

Крім того, хоча А Василь-Костянтин Острозький не був ортодоксом і не погоджувався з Курбським. Неважливо, чи це правда, але він залишився в нашій історії не просто одним із довгострокових володарів влади, а в першу чергу мудрим, далекоглядним політиком, який думав і діяв у масштабах.\

2.3. Криза православної церкви в Польському королівстві у XVI столітті

У XVI столітті православна церква на території польського королівства пережила серйозну кризу, що бентежило князя. Конфлікти в керівництві церкви та жахлива деморалізація більшості її членів були основними причинами цього лиха. Вихідці із відомих шляхетських родин, які не проходили чернечого сану, завдяки родинним зв'язкам або просто купуючи місце, були найвищими духовними особами. З усіма привілеями світських

панів архімандрити та архієреї керували церковними володіннями. Вони вели життя, яке не личило духовним особам; вони утримували військові загони на випадок суперечок із сусідами, дозволяли собі нападати на них і утримували на службі військові загони.

Це стосувалося не лише Київської митрополії, але й усього православ'я. На той час у всіх церквах, православній, католицькій і уніатській, було так само. Не дивно, що середньовіччя характеризувалося поєднанням протилежних рис і поведінки. Церковні посади стали предметом торгівлі як на Заході, так і на Сході. «Правила св. отців не дозволяють посвячувати священників молодших тридцяти літ від роду, а в нас іноді допускають п'ятнадцятилітнього», — писав один із сучасників князя Острозького. Він не вміє читати після складів, тому його посилають проповідувати слово Боже: він не керував своїм домом, а йому доручають церковний порядок. Це стосується церковних правил у Західній Європі, але це також стосувалося українських територій. Треба пам'ятати, що церква була однією з найбагатших частин феодального суспільства, і її порядки не могли оминати її. Таким чином, звинувачення православ'я в усіх гріхах з боку її релігійних критиків, швидше за все, є результатом політичних суперечок і полемічних випадків [54, с. 135].

У той же час нижче православне духовенство страждало від надзвичайної бідності. Зубожілі монастирі перетворилися на хутори, де владики заводили псарні для ловів, а ченці наглядали за ними. Як духовний, так і світський уряд утискали християнських священників. Зазвичай пан сам вибирав собі священника у своєму селі. Крім того, цей священник був абсолютно подібний до холопа. У більшості випадків український священник був мужиком у вихованні, не вмів поводитися належним чином і не мав теми для розмови з ним. У цей час сан духовний став настільки зневаженим, що чесному чоловікові було соромно вступати до нього. У нього було багато часу, щоб визначити, де сучасники відзначають присутність священників: у церкві чи в корчмі [11, с. 115].

Український історик Орест Левицький, дослідник цього періоду з життя православної церкви, сказав, що тодішні православні владики, як-от луцький єпископ Кирило Терлецький, були байдужими до релігії [10, с. 3].

При такому стані духовенства русини поступово відходять від православ'я. Люди в найвищих ешелонах суспільства починають соромитися своєї належності до православної церкви. На кінець XVI століття західноукраїнська аристократія почала слабнути у своєму прагненні підтримувати руську віру і народність, переймаючи руські звичаї, одяг, побут і мову. Її центр діяльності вже не був на Русі, а в сенаті королівства Польського, при дворі. Руська шляхта була частиною польської аристократії, яка намагалася прирівнятися до суспільства в цілому [14, с. 134].

Це, безсумнівно, було результатом негативного ставлення польської церкви до «схизматиків». За великим рахунком, її не цікавило, щоб церкви об'єдналися. Вона вважала, що навернення православних людей до католицизму було її основною метою. Ця тенденція була особливо помітна через те, що польське духовенство наполегливо наполягало на тому, щоб православні, які переходили в католицизм, перехрещувалися, оскільки вони успадкували це бажання від Ягайла та Вітовта. Польські католицькі твори та документи протиставляли православним християнам, а православні храми називалися «синагогами» [14, с. 22].

Немає сумніву, що подібні глузування мали підстави. Бо вірним було незрозуміло, що служба в православній церкві проводилася церковнослов'янською мовою. Вона створила непропорційний бар'єр між людьми, які дотримуються віри, і церквою. Однак це також стосувалося католицизму. Крім того, одним із наслідків його було поширення протестантизму.

Насправді католицизм зробив необхідні висновки ще на початку XVI століття, породивши протестантизм своїм консерватизмом і nereагуванням на зміни в суспільстві. Католицька церква зараз явно демонструє більш

динамічний розвиток, ніж православна церква. Легко адаптувалася до соціальних змін [3].

Ситуація в православній церкві в XVI столітті стала ще драматичнішою. Якась зовнішня сила могла зупинити її падіння. Світська сила таким було братство та діяльність князя Василя-Костянтина Острозького в історії української культури.

2.4. Заснування братств: крок до відродження національного життя українців

Важливим кроком у розвитку духовного життя українського народу є заснування братств. Найвідоміше з них — Львівське, яке було засноване за благословенням Царгородського патріарха Єремії, який відвідав Русь у 1586 році. Його основною метою було виховання сиріт, догляд за убогими та допомогу під час голоду. У скарбницю було зібрано шість грошей від фундаторів братства. Друкарню, школу та лікарню заснували члени братства. Це було одним із способів об'єднання широких верств населення у боротьбі за соціальні та національні права, за збереження національної самосвідомості, моралі, етики та духовного багатства.

Засновуючи братство, патріарх надав йому право контролювати виконання обов'язків духовних і світських осіб. Духовенство виявило, що не сприймає такого стану речей. На Заході також не було такого. Там світські особи повинні сліпо вірити в духовні науки і можуть їх розглядати лише під проводом духовних осіб. Не дивно, що вищі керівники православної церкви не сприйняли створення братств, а львівський владика Гедеон із самого початку був з ним близький [11, с. 56].

Незважаючи на це, під час подорожі патріархом Єремією через Південну Русь у 1589 році Львівське братство підтвердило та ще більш розширило свої права. Патріарх позбавив його від залежності від місцевого владики, заборонив відкриття інших шкіл, крім тих, які були засновані братством, і

залишив братству право нагляду за єпископським судом. Крім того, патріарх вигнав Київського митрополита Онисифора Дівочку за те, що він був заміж за іншу жінку, а замість нього висвятив Михайла Рогозу. Патріарх призначив єпископа Кирила Терлецького на посаду екзарха Луцька. З іншого боку, патріарх явно прогадав з двома останніми призначеннями. Згодом Рогоза та Терлецький активно підтримували ідею об'єднання [6, с. 24].

Перебуваючи під турецькою владою, патріарх постійно вимагав грошей, які збирав на українських землях, що також не тішило українське духовенство. Листи, надіслані з Царгорода, переповнені постійними проханнями та вимогами.

У розвитку української культури велику роль відіграло братство. Братський рух справді був певним кроком уперед. Виникнення братств — це реакція на цеховий устрій суспільства, спроба захистити свої інтереси. Братства контролювали певні аспекти культурного життя суспільства, що сприяло духовному розвитку.

Виглядає, що діяльність Василя-Костянтина Острозького відрізняється від його діяльності в релігійному та культурно-національному житті. Князь не розраховував на матеріальні переваги, коли заснував друкарню в Острозі та Дермані. Він створює в Острозі культурний центр, об'єднуючи видатних вчених і сучасних інтелігентів. Цей центр дійсно відіграв важливу роль у розвитку української культури та національної самосвідомості. Князь щиро прагне підняти православ'я шляхом освітніх заходів. Василь-Костянтин розробляє плани побудови вселенської християнської церкви [34, с. 63].

2.5. Роль князя у релігійному та культурно-національному розвитку

Наприкінці XVI століття князь мав активні зв'язки з Мелетієм Пігасом [34], патріархом. На додаток до цього, архіви монастиря на острові Патмос містять всі листи. У своїх посланнях патріарх Пігас неодноразово хвалить

нашого князя за його зусилля на благо православної церкви, порівнюючи його з візантійським імператором Костянтином Великим, і просить його продовжувати ці зусилля. Крім того, патріарх найбільше турбується про фінансову допомогу. «Пригадай трохи і про нашу неволю, і коли-небудь подай руку допомоги, адже ти можеш це зробити з Богом», — пише він. Крім того, він вимагає: «до всіх трудів його для істини додати і наступне: відкрити училище, цю найкращу охорону благочестя». У 1602 році патріарх спонукав до відкриття навчального центру при Дерманському монастирі [34, с. 72].

Петро Скарга присвятив свій твір «Про єдність церкви божої» князю Острозькому, добре розуміючи важливість боротьби магната за об'єднання католицизму та православ'я. Князь вважав, що Скарга повністю підтримує ідею злиття обох конфесій через його схильність до діалогу між конфесіями та заклик до використання інтелектуальних, філософських, богословських і загальнокультурних здобутків католицького Заходу. Це стосувалося особливо занепадаючих православних, особливо пасторів середнього та нижчого класу. Скарга вважала, що це об'єднання мало відбуватися під егідою Риму, щоб, так би мовити, принести світло Заходу в темряву занепаłego Сходу [36, с. 189].

Аналіз наслідків Берестейської унії є не менш важливим, особливо з огляду на те, що князь Костянтин-Василь Острозький був активним учасником цих подій. Цей союз, безсумнівно, був чисто ідеологічним, поєднуючи структури духовності, а не управлінські. У сучасній історіографії церкви його оцінюють тенденційно як сторонники унії, так і її противники. До недавнього часу основним принципом офіційної державницької історіографії ХІХ століття була формула «самодержавство – православ'я – народність». У цій тріаді православна церква стала державною, а перехід з православ'я до іншої християнської конфесії розглядався як злочин [55, с. 2].

Як внутрішні, так і зовнішні фактори сприяли Берестейській унії. Доба Реформації та Контрреформації в Європі в ХVІ столітті була для української церкви найважливішою в історії. Православна церква зараз стикається з проблемою бути чи не бути. Як уже згадувалося, світський патронат,

ставропігія братств із правом контролю над єпископами, нездатність східних патріархів покращити погану структуру української церкви, загроза латинізації та спольщення церкви, тиск Москви – все це призвело до необхідності динамізації церковної форми та діяльності. У Київській митрополії це усвідомлювали як духовні, так і світські особи. Хоча кожен розумів різні форми унії, деякі бачили вихід із кризового стану в злуці з Римом [62, с. 14].

Якщо взяти до уваги князя Василя-Костянтина Острозького, його бачення унії було далеко за своїм часом. Основною метою цього бачення було створення союзу всіх конфесій, щоб створити вселенську християнську церкву.

Князь Костянтин-Василь Острозький, аристократ, який вважав польський лад привабливим, можливо, не вдавався до рішучих дій проти насилля влади в питаннях церковної унії. Це могло бути результатом того, що він був аристократом. У листі до Львівського братства він сказав: «Посилаю вам декрет, уложений на минувшій сеймі, вельми противний народному праву, а більш усього святій правді, і даю вам не іншу раду, як тільки цю, щоби ви були терпеливі і дожидали Божого милосердя, поки Бог по своїй доброті не склонить серця його королівської милості до того, щоби нікого не обиджував [22, с. 1].

Не можливо погодитися з М. Костомаров, він вважав, що вища верства Польщі була всемогутньою, і що якби вона твердо вірила в Бога та міцно боронила його, ніякі хитрощі короля та католиків не могли б їй зашкодити. Крім того, українські правителі не мали причин для боротьби через довгострокову політику польських монархів, яка включала надання привілеїв, офіційне зрівняння прав з католиками та інші заходи. Вони просто придбали. Очевидно, що князь Острозький також розумів це, хоча в таких обставинах він не вирішив виступити зі зброєю [26, с. 72].

Далі сталося найцікавіше. Унія виявилася непотрібною, хоча спочатку була спрямована на принадання вищої української верстви. Без українського

вищого панства люди мігрували в католицизм. Це підтвердило ідею про те, що економічні фактори перетворюють світ, а не ідеологія. Таким чином, у самій Польщі уніатська церква стала менш важливою, ніж для вищої верстви населення. Вона в основному поширювалася серед простих людей на західних територіях України [27, с. 14].

Таким чином, можна прийти до висновку, що, незважаючи на дії конкретних осіб, створення унії було результатом пошуку шляхів подолання церковної кризи в Київській митрополії. Об'єктивно, ті, хто ініціював її, зіткнулися з дилемою: чи продовжувати нерівну боротьбу за існування церкви, знаючи, що це практично неможливо, і опиняючись перед реальною загрозою латинізації, чи піти на союз з Ватиканом, щоб зберегти східний обряд і практично зрівняти православне духовенство в правах із латинським. Насправді це було просто переведення влади з Царгородської на Римську.

Висновки до розділу 2.

Діяльність Василя-Костянтина Острозького є яскравим прикладом того, як християнські ідеали та суспільно-державні прагнення можуть поєднуватися в особистості великого державного діяча та мецената. Князь Острозький, як визначний представник польсько-литовської шляхти, протягом усього свого життя спирався на християнські цінності, що виявлялися не лише у його релігійних переконаннях, але й у практичній діяльності на благо суспільства та держави.

У сфері християнської діяльності Острозький виступав як сильний захисник православ'я, активно протистоячи католицьким впливам, зокрема в період Реформації та Контрреформації. Його участь у боротьбі за збереження православної віри в Україні була невід'ємною частиною його політичної діяльності, що сприяла збереженню та утвердженню православної церкви на українських землях. Острозький активно підтримував православне духовенство, сприяв виданню релігійних книг, організовував навчальні заклади для підготовки нового покоління духовенства та інтелігенції.

З точки зору суспільно-державної діяльності, Василь-Костянтин Острозький демонстрував глибоке розуміння важливості державного управління, розвитку культури і освіти для зміцнення держави. Як воєначальник, він був відомий своєю здатністю організовувати оборону та вести військові кампанії, однак його найбільшим досягненням стало збереження стабільності та зростання впливу Остромадської династії в складних політичних умовах.

Крім того, Острозький був великим патріотом і меценатом. Його підтримка національної культури, зокрема в галузі освіти і книгодрукування, стала основою для розвитку української інтелектуальної і духовної традиції. Заснування Остромадської академії, підтримка православного книгодрукування та організація освітніх ініціатив стали важливими етапами в розвитку української культури, яка стала не лише локальною, але й частиною більш широкого європейського контексту.

Отже, християнська і суспільно-державна діяльність Василя-Костянтина Острозького свідчить про його виняткову роль у формуванні основ національної ідентичності українського народу, у збереженні православної віри та розвитку української державності в період складних історичних трансформацій. Він залишив глибокий слід в історії як політик, меценат і захисник православної церкви, а також як ключова фігура, що сприяла розвитку національної культури, освіти і науки в Україні.

РОЗДІЛ 3. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОНСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ МЕЦЕНАТ І ПРОСВІТНИК

3.1. Остріг XVI–XVII ст.: перший науково-освітній центр в Україні

Незважаючи на те, наскільки видатними були люди, вони залишають слід у історії країни завдяки своїм вчинкам, моральним і політичним принципам, а також тому, як вони сприяли прогресу та духовному розвитку суспільства. Вважаємо, що Василь-Костянтин Острозький, один із наймогутніших можновладців XVI століття, який також був відомий як меценат і просвітитель, належить до таких особистостей без жодних сумнівів.

Міста й замки занепадали, церкви та монастирі зникли, але їхня пам'ять жива. не лише як осіб, який володів третьою частиною Волині, але й як впливовий державний і церковний діяч. Крім того, постать, яка усвідомлювала шлях розвитку Русі-України та йшла ним твердими та впевненими кроками. великого романтика та утопіста, прагматика та дипломата тонкого розуму. Незважаючи на це, найважливішим досягненням Василя-Костянтина протягом усього його життя та діяльності було заснування та підтримка Острозької академії, першого зразка вищої школи в Україні. Ця академія увіковічнила його ім'я та спонукала в наші дні до відродження колишньої князівської столиці — «Волинських Афін» [29, с. 37].

Місто, як люди говорять. вони народжуються, стають чоловіками та помирають. У XVI-XVII столітті Острог, велике місто на той час, переживало золотий період свого розвитку. Під керівництвом Костянтина-Василя Острозького «Волинські Афіни» зібрали відомі інтелектуали з України та за кордоном. Родове місто знаменитих князів вважалося жвавим торговим центром, де тричі на рік відбувалися гучні ярмарки. Через місто проходили кілька важливих торговельних шляхів із Польщі, Молдови, Білорусі, Литви, Криму, Росії, Балкан і Західної Європи. Купці з усієї Європи та Сходу

приїжджали на них. Привозили сюди товари з усього світу, а також купували товари місцевих майстрів. Острог швидко став відкритим для всіх новітніх релігійних, культурних і мистецьких віянь, як і кожне місто, залучене до міжнародної торгівлі. Навіть вигляд Острога змінився протягом останньої чверті XVI століття, коли італійські архітектори працювали над його дизайном. У той час жодне волинське місто не мало стільки будівель у стилі ренесансу, як замок, три дерев'яні палаци, ратуша, міські вежі та будинки. У цьому місці різноманітні національно-культурні традиції зустрічалися і співпрацювали [30, с. 74].

Купола Богоявленського собору, яка вражає своєю неповторністю, оригінальністю стилю та величчю, розташована над Замковою горою на високому березі річки Вілія, якщо до Острога добиратися з Дерманя. Недалеко від храму в середні віки стояла Кругла башта з вузькими бійницями та високим атиком із зубчатим парапетом.

Кріпосна стіна оточувала князівську резиденцію. Замкові, Дерев'яні, Луцькі та Татарські ворота були єдиними, які були ретельно охоронені, щоб отримати доступ до нього. У центрі міста вулиці Грецька, Підзамкова та Луцька збігали до Ринку. У 1577 році в Острозі було сотні будинків і близько десятка церков. Люди жили ремеслом і об'єднувалися в цехи, як у будь-якому середньовічному місті: шевський, ковальський, теслярський, гончарний, сідлярський та інші. Навіть був цех скрипалів. В останній чверті XVI століття тут з'явився відомий острозький церковний спів, який був популярний в Україні та Білорусії. У документах в 1583 році згадується про Лаврентія, музику князя Острозького, а в 1635 році про 22 музик посполитих, які проживали в місті. У 1585 році місто досягло ще більшого економічного зростання, коли воно отримало королівську грамоту або привілей на магдебурзьке право, тобто міське самоврядування. У міру розширення острогу його населення зростало. На початку 1700-х років у місті проживало близько 7000 осіб [33, с. 101].

Великий двоповерховий замок з глибокими підземеллями, де зберігалися скарби князів, вражав сучасників. Крім того, у твердині була велика бібліотека рукописних і друкованих книг. Стародруки, які, ймовірно, походять із замкової книгозбірні, все ще зберігаються в Острозькому музеї-заповіднику. Серед них є греко-латинський словник, виданий у Базелі у 1562 році, на форзаці якого написані панегіричні вірші до Костянтина-Василя Острозького [40, с. 39].

У XVI столітті Острог був відомий в Україні як центр малярства. Наприклад, цікаво, що в податковому реєстрі Львова, Луцька та Володимира зазначені окремі майстри-маляри, то в Острозі їх сім: Харітон, Лазко, Гаврилович, Дашко, Духнич, Богдан і Федір. У цей період і саме тут відбувається помітне відхилення від традицій класичного іконописного малярства, що призводить до появи нового розуміння мистецького ідеалу, зумовленого гуманістичними тенденціями доби ренесансу [39, с. 88].

Князівський замок з укріпленими брамами та баштами був центром «домоначального града», як і будь-якого середньовічного міста. Одноповерхові будинки розташовані на вузьких ділянках землі і втягнуті вглиб кварталу від торгової площі до мурів. В околицях міста, який не належав безпосередньо до меж замку, знаходилися будинки шляхти, три церкви та костел. Піддані князя та його дворові слуги проживали тут. Крім того, у місті проживали ремісники, купці та інші особи, які мали самоврядування. На той час Острозька академія була духовною гордістю міста. Її будинки не залишилися. На жаль, навіть описи їх не були передані нам. Згадки про першу школу вищого типу в Україні є загальними [44, с. 67-68].

Справді, після Люблінської унії 1569 року місцева шляхта на Україні засвоює польсько-шляхетські норми моралі, звичаїв, людських відносин, громадської поведінки, а також освіту, мову та манери. У результаті українська шляхта повільно, але впевнено асимілювалася, втрачаючи традиційну простоту і набираючись «розкоші і славолюбства» [46, с. 124].

Звичайно, це не сталося раптово і не стосувалося всієї української шляхти. Князь Костянтин-Василь Острозький був величезним айсбергом над цією маргіналізованою гладдю. Але це дає уявлення про те, наскільки далеко зайшов цей процес маргіналізації в галузі мови. Навіть ортодоксальний Андрій Курбський, який надсилав йому бесіди Іоана Златоуста, перекладені церковнослов'янською мовою, і, незважаючи на те, що він захоплювався змістом цього твору, зауважував, що книжку «ліпшого ради вразуміння» слід перекласти польською мовою [54, с. 112].

Розуміння важливості інтелектуального розвитку на слов'янських землях проходило паралельно цьому процесу, хоча і не раптово. Франциск Скорина, доктор медицини, полонянин, видав у Празі Псалтир церковнослов'янською мовою з поясненнями «для людей простих руською мовою, що котре слово значить», що було однією з перших ластівок, яка готувала ґрунт для широкого культурно-освітнього руху, пов'язаного, зокрема, з поширенням друкарського мистецтва. На початку XVI століття перші празькі видання окремих книг Біблії були вже «зуполне виложени на руський язык доктором Франциском Скориною з Полоцька, града славного, Богу ко чті, людем посполітим к науці». Цікаво, що високий рівень цих друків викликав наслідування в пізніших білоруських та українських виданнях, а також у німецьких виданнях, друківаних у Тюбінгені [56, с. 62].

Реформаційні рухи, які намагалися зробити «святе письмо» доступним для вірних через уведення народної мови, також сприяли пробудженню попиту на освіту та знання на українських землях у другій половині XVI століття. У 1562 році знаменитий Симон Будний опублікував протестантський катехізис у Несвіжі. Після цього гетьман Григорій Ходкевич заснував друкарню в Заблудівському маєтку. Іван Федорович (Федоров) і Петро Мстиславець, утікачі з Москви, прийшли працювати там. У 1569 році там же було надруковано Євангеліє з поясненнями, відомий твір Максима Грека. Пізніше це було передруковано в Москві [60, с. 10].

Князь Костянтин-Василь Острозький добре розумів силу друкарського слова та його значення для поширення знань, як показано в його епістолярній спадщині, яка свідчить про його широку освіту, а також про його чудові літературні здібності та нахили. Насправді Іван Федорович переїхав до Острога за допомогою магната. Там він заснував друкарню, яка почала розвивати літературу та друкарську справу серед русинів. Налагодження національної освіти було найбільшою метою князя. І це не просто фрази. То був рух його душі. Напевно, самолюбство та мода, які були у ті часи невід'ємними атрибутами великокняжих дворів, також відігравали тут важливу роль. Усі багаті родини середньовіччя мали власну мистецьку та літературну школу, які вважалися ознакою високого соціального стану. Зрештою не такий важливий сам мотив заснування академії та друкарні князем; важливіше те, що навіть прагнення слідувати модним тенденціям призвело до створення великої кількості культурних осередків, що призвело до створення першого в Україні науково-освітнього центру.

3.2. Слов'яно-греко-латинська академія: перший вищий навчальний заклад Східної Європи

3.2.1. Створення та розвиток Острозької академії

На жаль, з чого все починалося, сьогодні дуже важко з'ясувати. Архів Острозької академії не існує, що робить дослідження складним. Усі документи, які стосуються діяльності та статуту цього навчального закладу, були втрачені. Отже, вивчення проблеми залежить від додаткових опосередкованих даних і згадок про академію в документах, листах і спогадах сучасників, а також свідченнях авторів, які працювали тут і твори яких були видані в Острозі. З цієї причини деякі люди, особливо ті, хто не підтримує православну віру, вважають, що в місті було нижче училище, відкрите Костянтином-Василем Острозьким виключно для духовенства. Цей навчальний заклад також називають академією, що не дуже відповідає

сучасному словнику. Це, очевидно, було не так. На даний момент є підстави для припущення, що в Острозі дійсно існувало нижче училище поруч з вищою школою. У 1578 році Іван Федорович видрукував відому Азбуку, щоб задовольнити його потреби [62, с. 14].

Архіви Ватикану можуть мати вирішальне значення для вирішення проблеми становлення академії. Невелика кількість з них була досліджена та опублікована. Матеріали, які можна зберігати в Римі, також можуть бути опосередкованими. Це, як правило, окремі листування та кореспонденції папського нунція Болоньєтті з апостольським престолом, його братом і кардиналом Комо, а також коротка інформація про бесіди з князем Костянтином-Василем Острозьким про будівництво «колегіуму», а також про намір переїхати до Острога викладачів, які будуть «жити в колегіумі й там жити, а пізніше князь зі свого скарбу [30, с. 44].

Розподіл міста між синами князя Янушем і Олександром свідчить про те, що існує школа та академія. У ньому сказано: «Друкарня має бути у спільному з школою подаванні, зверхності, підпорядкуванні». Крім того, в інвентарі частини окольного замку 1626 року є «стайні княжат їх милості, при яких маштарня, там же академія, школи, і друкарня та інші будівлі» [30, с. 32].

Свідчення людей, які були присутні на тих далеких подіях, містять згадки про академію. У 1587 році Смотрицький вказує, що «Ключ царства небесного» був написаний в Академії Острозкой. Через кілька років Іпатій Потій, один із засновників уніатської церкви, у своєму полемічному «Отписе на лист ниякого клирика Острозького» стверджував, що його опонент «єсть учень академии острозкой». Анонімний автор відомої «Перестороги» стверджує, що князь Острозький «збудував школу» і додає: «також словенскую і грецкую у Острогу заложил друкарню». Як зазначає Холмський єпископ Яків Суша, «князь збудував в Острозі школу не тільки слов'янської мови, але латинських і грецьких наук, в яких виховав багаточисельну руську молодь як шляхетського, так і плебейського походження» [33, с. 90-91].

В поемі Симона Пекаліда «Про війну Острозьку» академія називається триязычним ліцеєм, де вивчаються благородні мистецтва. Козак довгий час був засновником цього вищого навчального закладу. Нещодавно було виявлено заповіт або тестамент Гальшки Острозької, який раніше був невідомий. Це дозволяє сьогодні поглянути на питання заснування Острозької академії дещо по-іншому. Виявляється, цей документ був створений у місті Турові 16 березня 1579 року, а 10 січня 1583 року, тобто після смерті княгині, внесений в Луцькі земські книги. Це означає, що саме княгиня Гальшка заснувала академію в Острозі. Благородна княгиня заповіла всі свої рухомі речі своїм слугам, простим людям, які були поруч з нею [24, с. 17-20].

Важко визначити, у якому стані було складено це свідчення «княгиня в чорному». Що стосується змісту, то вплив князя Острозького не залежав лише від меркантильних економічних міркувань старійшини меценатського руху на Волині. Задовго до цієї події князь докладав зусиль, щоб впровадити це важливе соціально-культурне явище, щоб люди розуміли значення духовних цінностей, освіти, книгодрукування, літератури, науки та мистецтва в житті сучасного суспільства. У той час гуманісти намагалися всіляко підтримувати меценатський дух і ентузіазм князя, виховуючи в ньому повагу до культурних цінностей, знань, поезії та філософії, а також підштовхуючи його та його оточення до протекціоністської діяльності. З цієї причини вони присвячували їм свої твори, апелюючи до їх розуму, вченості, патріотизму та любові до античності в передмовах. Вони також іноді демонстрували галантне «підлабузництво», зберігаючи при цьому почуття власної гідності. Немає сумніву, що це розчарувало князя. Цей магнат прославився своїми щедрими пожертвами на церкви, монастирі та школи з Вільнюса до Єгипетської Александрії. За його керівництвом було побудовано сотні церков, десятки монастирів і шкіл.

Коли він заснував колегіум в Острозі, він залучив талановитих вітчизняних і іноземних письменників, мовознавців, природознавців та інших професіоналів для викладання. Багато з них були викладачами провідних

університетів Падуї, Венеції та Кракова в Європі. Згодом Захарія Копистенський, архімандрит Києво-Печерської лаври, випускник Острозької академії, пише в «Полінодії», що тут зібралося багато людей, подібних до Демосфена, філософів і мудреців, докторів слов'янської, грецької та латинської мов, «славних» математиків і старословів [21, с. 100].

На той час в Острозі панувала особлива духовна атмосфера завдяки допомозі князя. У цьому місці різноманітні національно-культурні традиції зустрічалися, поєднувалися та впливали одна на одну. Волинська «мекка» була відкрита для всіх сучасних культурних, мистецьких і релігійних віянь. Греки та московити, білоруси та поляки, євреї та вірні римляни населяли місто. Нове навчальне закладе покладалося на вивчення семи вільних наук, що було традиційним для середньовічної Європи, але незвичайним для східноєвропейського шкільництва. Він вивчав такі предмети, як діалектика, геометрія, астрономія, музика, риторика та граматика. Крім того, студенти отримали базові знання з права та медицини. У той же час викладання цих курсів, окрім церковнослов'янської, також здійснювалося грецькою та латинською мовами, що було унікальним для України.

Це був великий осередок культурної та освітньої діяльності. Крім навчання, кожен стипендіат мав право пройти письмову перевірку, а також брати участь у літературно-публіцистичному гуртку та видавництві. Описуючи острівець, М. Грушевський писав, це було справжнім «огнищем нової освіти, нового шкільництва, нового духовного життя», що створювало враження «якогось блискучого феєрверку» [9, с. 38].

Освіта вищого рівня залишалася значною мірою схоластичною в середні віки та особливо в епоху ренесансу. Це сталося в усій Європі. У ті часи священні книги вважалися основою будь-якого знання, окрім віровчення. Саме це спонукало мене досліджувати мови, якими написані ці книги. Тим паче під час ренесансу, який був часом повернення до античності. Освоєння та розуміння культурної спадщини античного світу залежить від володіння класичними мовами.

Острозька академія також була відома як тримовний колегіум. Але її мова дещо відрізняється від західних шкіл. В Острозі інтерпретується західноєвропейська концепція гебрайсько-грецько-латинської тримовності, згідно з якою мову можна розглядати як культурний код, який складається з системи цінностей і символів, властивих кожній із трьох культурних традицій. Ця інтерпретація відповідає культурним і політичним релігійним потребам України. Заміна іврити церковнослов'янською мовою була пов'язана з православним характером школи. І це не випадковість. Новий «ген» духовності був створений. Академія з'являється під час посилення католицької експансії в Україні, головним чином через її боротьбу з захисниками православ'я та української самобутності. Князь Василь-Костянтин Острозький, можливо, підсвідомо, обрав найгрізнішу зброю для боротьби з національним поневоленням. Я, мабуть, знав, що наука та освіта є найлютішим ворогом будь-якої зупинки розвитку. Знання - це невичерпна зброя, якій ні обман, ні меч не можуть протистояти. Крім того, незважаючи на те, що вона не дає одразу бажаних результатів, вона в кінцевому підсумку порушує те, проти чого вона намагалася боротися [6, с. 49].

Назва «слов'яно-греко-латинська» школа також вказувала на загальну тенденцію, культурну орієнтацію, щоб поєднати слов'янську спадщину з візантійською та поствізантійською культурами та здобутками західного латинського світу. Це стосувалося не лише мовного навчання чи вивчення. До речі, такий сплав східних і західних елементів був характерним для культури України на всіх етапах її розвитку. Коли культурна спадщина людини поєднується з культурною спадщиною інших людей і збагачується ними, розвиток культури є гідним розвитку. У XVI столітті в Острозі вперше в Україні було задекларовано саме такий напрямок культурної еволюції. Цей історико-культурний центр, заснований навколо видатної плеяди Острозьких мудреців, є продовженням Київських духовних традицій і є національним способом об'єднання творчих сил. Князь Острозький, який був ініціатором

появи цього явища, вже не мав ніякого впливу на обстановку. Це була систематична «стихія» [5, с. 120].

3.2.2. Склад викладачів Острозької вищої школи

У той час у жодному з культурно-ідеологічних центрів України не було стільки впливових, здебільшого високоосвічених людей із православного Сходу та Балкан. Їх багатолюдні валки регулярно відвідували Остріг, час від часу вони прибували сюди майже щотижня. Митрополит Пелагонський Єремія, Стагонський єпископ Аврамія Гаціду, архієпископ Діонісій Раллі, архієпископ Кізікийський і Тирновський, архімандрит Теофан, який потім став патріархом Єрусалиму, і багато інших прибули до міста. Орхідський архієпископ Афанасій, який привіз до Острога регалії візантійських імператорів, також шанував князя. Вони не тільки прилучались до релігійно-політичного життя України, але також консультували викладачів і перекладачів, сприяли налагодженню книжних контактів з тими краями, звідки вони походили чи посідали церковні посади. Крім того, Іов Княгиницький, Іван Вишенський, Афанасій Межигірський та інші острозькі діячі мандрували до монастирів Афона для морального покращення та копіювання грецької та церковнослов'янської книжності. З цими монастирями вони мали плідну співпрацю. Тим не менш, афонські ченці приходили до Острога за ялмужними місцевими виданнями, надаючи водночас академії та друкарні, яких бракувало в Україні [8, с. 12].

Відповідно до цілей (як демонстрація культурно-історичної ситуації з 1569 по 1581 рік), структури (як дещо змінений тримовний постреформаційний колегіум), участі наукових сил (як вчені з Риму, Венеції, Падуї, Кракова та Афона), літературних і друкарських зразків (як реформаційні видання Віттенберга та Кракова) і літературних зразків (як реформаційні видання Кракова та Віттенберга) діяльність Острозької академії

Національно-визвольні аспекти, безсумнівно, міцніють у міру загострення боротьби навколо Берестейської унії і згодом стають головними. Незважаючи на те, що вона була заснована з метою захисту православ'я, Острозька академія фактично знищила традиційну духовність в Україні та розпочала перехід до нової, західноєвропейської. «Третій пришествя» євразійської ідеї зараз демонструє цю істину. По-перше, стародавня Європа почалася з азійського, індоєвропейського кореня; по-друге, індустріальна цивілізація поширила євразійську ідею на весь світ. Мається на увазі, що Острозька академія була першою, хто започаткувала це в Україні [12, с. 2].

Це призвело до розширення європейської інтеграції від Атлантики до Уралу та Тихого океану, на противагу Америці та Японії. З цієї причини європейська національна ідея стверджує себе. Коли Україна та Росія з'явилися на межі лісу та степу, деякі дослідники культури України та слов'янства вважають, що вони стали мостом між Заходом і Сходом. В, наприклад, вважав, що історичне покликання України — єднати культури та створювати євразійську цивілізацію. Липин. Як міст між Сходом і Заходом, Україна і М. вітання. Як вважали видатні українські вчені, Годі, що для того, щоб стати державою, не вистачало бути просто народом або етнографічною масою, щоб стати цивілізацією. До речі, сьогодні Бжезинський активно пропагує цю ідею щодо геополітичного контексту. Багато вчених у наш час також підтримують це. Швидше за все, вона є непродуктивною. Ця ідея є опосередкованою демонстрацією меншовартості українців. На жаль, люди, які її передають, не враховують той факт, що в цьому розумінні Україна є частиною. Таким чином, він ні Європі, ні Азії не належить. Таким чином, Україна не може претендувати на автономію. Вона може приєднатися до чогось, або, в кращому випадку, з її допомогою може виникнути нова спільнота. Місце є засобом спілкування. Місто залишиться мостом між двома берегами, між двома землями, завжди лише засобом [15, с. 18].

Насправді в ті часи в Україні виникав і розвивався новий цивілізований світ завдяки діяльності князя Василя-Костянтина Острозького в сфері

культури та освіти. Острог об'єднав видатні інтелектуали з усієї України та за її межами, створивши першу наукову установу в Україні та найпотужніше видавництво того часу. Крім загальнокультурних причин, заснування академії мало на меті активізувати філософсько-теологічні дослідження, підняти їх на науковий рівень, виховати знавців грецької, латинської та старослов'янської мов і видати Біблію, першу у світі, видану церковнослов'янською мовою. Мета підготовки Біблії в академії полягала в тому, щоб створити певний стандарт церковнослов'янської мови для всіх слов'яно-православних людей. Таким чином, це те саме, що відбувалося під час навчання. Не випадково, що церковнослов'янська «Граматика», найвідоміший твір давнього українського мовознавства, була написана саме Мелетієм Смотрицьким, випускником академії. Удосконалення української книжкової мови було важливим досягненням видавничої та навчальної діяльності академії. До цього причетні як викладачі, так і члени літературно-публіцистичного осередку. Перш за все, Дем'ян Наливайк має велику заслугу в цьому, оскільки він багато перекладав українською мовою, включаючи «Лекції словенські» та інші твори, а також постійно супроводжував церковнослов'янські тексти у своїх виданнях передмовами та післямовами. У Львівській та Київській братських школах, Лаврській друкарні та Києво-Могилянській академії було використано створені в Острозі лінгвістичні основи для творчого використання [18, с. 22].

3.3. Розвиток друкарства в Острозі

3.3.1. Іван Федорович: засновник книгодрукування в Україні

Одночасно з академією в Острозі засновується і друкарня. Частина видань була підготовлена викладачами, а деякі книги були призначені для освіти, наприклад, церковнослов'янські та грецькі букварі, катехізис, поетичні твори тощо. Іван Федорович, основоположник книгодрукування на землях України, був запрошений для заснування друкарні. Він явно росіянин. З іншого боку,

будь-які розмови про його біографію та національну належність, як правило, є лише ймовірними, а не реальними. Тільки те, що нам відомо, це те, що він народився приблизно в 1510 році, і він, ймовірно, мав ступінь бакалавра. Він називав себе «Іван Федорович Московитин», «Іоанн Федорович друкарь Московитин», «Йван Федорович сын Московитин» і «Іоанн Федорович печатник з Москви» тощо. Він явно навчився друкарській справі в Кракові. У той час у Кракові були друкарні Флоріана Унглера, Мацея Шорфенберга та Ієроніма Віктора. Це припущення має ймовірність, оскільки орнаменти, знайдені в книгах краківських друкарень, дуже схожі на орнаменти, які згодом використав Іван Федорович [31, с. 356].

У п'ятдесятих роках XVI століття Цар Іван IV заснував першу друкарню в Москві, яку згодом називали Печатним двором. Іван Федорович працював у цій першій друкарні. Саме тут в 1564 році світ побачив його відомий «Апостол». Але через чотири роки Іван Федорович опинився в Заблудові на заході Білорусії, де під патронатом Григорія Ходкевича відкрив нову друкарню. Однак друкарня закривається через два роки, і друкар переїжджає до Львова. Іван Федорович вдається відкрити друкарню і розпочати випуск книг, незважаючи на певні фінансові та організаційні проблеми, пов'язані з суворими ринковими та цеховими законами. У той час книги були дуже дорогими, і люди купували їх. Однак фінансові справи Івана Федоровича, можливо, виявилися не дуже позитивними через відсутність впливового патрона або через інші обставини [13, с. 4].

Отже, запрошення стати «типографом і служебником його милості Костянтина, князя Острозького» було вчасним і доречним для друкаря. Крім того, князь не випадково запросив Івана Федоровича. Культурні осередки, які підтримували зв'язок, займалися переписуванням і обміном книг, були дуже важливими для волоських феодалів у своїх маєтках і монастирях. Прикладом цього є монастир Пересопницького князів Чарторийських. У цьому місці видатне Пересопницьке Євангеліє було перекладено та переписане українською мовою в 1559–1561 роках. Тоді маєток князів Загоровських у

Старому Загорові вважався значним центром переписування книг. Миляновицький гурток князя Андрія Курбського, який отримав багато помість на Волині за королівською милістю, тісно пов'язаний з культурно-просвітницькою діяльністю волинських можновладців. Курбський зібрав велику колекцію латинських, грецьких, слов'янських і польських книг у Миляновичах, які були присвячені філософії та природознавству. Князь особисто перекладав і навіть писав. Іван Федорович, безсумнівно, знав про це. Отже, для практичного друкаря було б нерозумно втратити таку можливість [41, с. 24].

Прибувши до Острога, Іван Федорович отримує посаду управителя Дерманського монастиря на Волині, який був заснований князем Василем Федоровичем Красним, який «мурував церкву і звінницю) і сам на закладанні був». По суті, це сталося випадково. Князь Василь-Костянтин Острозький мав «тяжбу» з королем щодо ігумена цього монастиря. Крім того, першодрукар тут виявився ідеальним. Крім того, князь спочатку пов'язував свої плани з друкарнею з Дерманським монастирем, який забезпечував усі необхідні умови для її функціонування [42, с. 120-121].

Іван Федорович опинився в центрі феодалних чвар після того, як став ігуменом. Друкарю довелося самому стикатися з різними конфліктами та нападами. Зокрема, в акті про наліт на село Спасове, яке належало вдові Ходкевича, 26 грудня 1576 року, згадується «Іван Друкар», який «віддати не хотів і не віддав» крадене. Через кілька місяців Іван Федорович був позбавлений неспокоїного управління князем Василем-Костянтином, що дозволило йому зосередитися на роботі над книгодрукуванням в Острозі, для якої він прибув на Волинь.

3.3.2. Видання Острозької друкарні

Буквар, також відомий як «Азбука», був першим, хто побачив світ. Потім - Псалтир і Новий Заповіт, «Собрание вещей нужнейших», «Хронологія»

Андрія Римші та інші. У цій друкарні Федорович був співавтором п'яти книг. Дослідники, насправді, називають цифру 28, але вона досі невідома. Більшість не могли бути надруковані через технічні та політичні причини, тому вони зазвичай переписувались («Кормча», «Бесіди» Йоана Золотоустого, тексти «Лекцій» Дем'яна Наливайка, переклади Кипріяна, «Діоптра» Віталія тощо). В Острозі навіть існує школа скоропису [45, с. 222].

Неможливо було для Острозької друкарні видавати власні історичні та філософські твори, оскільки король дозволяв їм виходити. Не можна було очікувати, що він підтримає випуск українських книжок. Але академія широко впроваджувала вітчизняну історичну традицію, оскільки одним із її головних завдань було виховати молодь у дусі національної гідності. Давньоукраїнські літописи (Повість временних літ), Київські та Галицько-Волинські літописи, грецькі хроніки, польські та західноєвропейські історичні та філософські твори були представлені учням. Незважаючи на це, «Острозька Біблія», яка була видана в двох варіантах: 12 липня 1580 року та 12 серпня 1581 року, є найбільш відомим і відомим виданням, яке видала друкарня. Як на ті часи, загальний тираж її великий [46, с. 88-89].

Це дозволило йому поширюватися по всій Європі, а також в Росії. «Острозька Біблія» була вперше згадана в каталогі Болеянської бібліотеки в Оксфорді в 1620 році. Відтоді зафіксовано опис приблизно 300 примірників. Наразі відомо, де розташовані 275 одиниць. Більшість із 33 примірників є в Москві та Львові, а також у Варшаві, Санкт-Петербурзі, Антверпені, Афоні, Белграді, Ватикані, Римі, Вроцлаві, Кембріджі, Лондоні, Манчестері, Нью-Йорку, Софії, Хельсинкі, Упсали, Штутгарті. Бібліотеки монастирів у Болгарії, Румунії та Сербії часто містять «Острозьку Біблію». Біблія, як відомо, служила людині середньовіччя невичерпним джерелом літературних і філософських суперечок і беззаперечним доказом сили Бога [147 с. 12-13].

Вона була єдиним освяченим авторитетом у дискусіях про ідеї та політику в середньовіччі, коли релігійні цілі часто покривали економічні та політичні цілі. Книга була надзвичайно популярною. Крім того, вона забезпечувала

освіту. У той час читали різні переклади Біблії: латинською, італійською, німецькою, чеською та, у 1561 році, польською. Проблема православного видання виникла в контексті гострого ідеологічного протистояння з католицизмом.

Отже, видрук Біблії в Острозі став знаменною подією для всіх народів, де церковнослов'янська мова була літургічною мовою. Переклад і видання Біблії національною мовою також свідчили про зростання національної свідомості та зміцнення позицій рідної мови в боротьбі з латинізмом.

3.3.3. «Острозька Біблія» як чинник зміцнення національної свідомості та підтримки рідної мови в боротьбі з латинізмом

При підготовці Біблії до друку великою проблемою було знайти найбільш повні та ідентичні списки, з яких можна було б брати новий текст. Це видно з передмови до Біблії, яка говорить: «Щойно в благочестивого і славного у православ'ї государя і великого князя Івана Васильовича московського я старанним блганням випросив собі добру Біблію, яку отримав через богонравного мужа, писаря Великого князівства Литовського Михайла Гарабурду». У цьому випадку мова йде про Геннадіївську Біблію, яку новгородський митрополит Геннадій переклав з грецької. Князь Острозький також звертався до інших людей із проханням про списки Біблії. Отже, він зібрав велику кількість текстів різними «письменами та мовами» і наказав дослідити, як видавці пишуть, щоб переконатися, що всі вони відповідають божественному писанню. Виявилося, що вони сильно відрізняються один від одного, а іноді навіть переплутаються [54, с. 134].

Порівняння з оригіналом було єдиним способом говорити про відмінності та різночитання. Церковна традиція вважає, що Септуагінта є перекладом групи Олександрійської бібліотеки, відомого як переклад сімдесяти мудреців. Звідси й його назва. Саме його християнська церква канонізувала, додавши до тексту своїх книг Нового Заповіту. Згодом цей збірник був названий Біблією.

Християнська церква перекладає Біблію в усіх мовах, починаючи з Септуагінта, хоча в примітках іноді вказуються деякі розбіжності з єврейським текстом. Таким чином, коли мова заходить про відмінності, найперше враховуються різниці між різними перекладами. Князь Василь-Костянтин наказав друкувати лише ті тексти, які він міг знайти. Крім того, добре відомо, що використання єврейського оригіналу дозволило б зрозуміти та виконати переклад значно краще [57, с. 167].

Але під впливом острозьких вчених-греків князь вирішив користуватися виключно грецьким текстом, як він зазначає у передмові. Це, безсумнівно, обмежило можливості перекладачів. Залишимо Церкві вирішувати проблему ідентичності «Острозької Біблії», оскільки це питання релігійного характеру. Як би там не було, ця книга мала щасливу долю, оскільки її текст був добре сприйнятий і поширений у всіх слов'янських церквах.

Біблія вийшла в світ за чотири роки. Василь Костянтин написав, що його навіть охопив сумнів у можливості написати досконалий текст і він збирався припинити роботу. Крім того, князь може бути розумним. Дослідження показують, що спочатку всі 66 книг Біблії не були розділені на розділи або вірші, і вони також не використовували паралельні посилання. Зрозуміло, що читання та розуміння такого тексту було надзвичайно ускладнено [59, с. 10].

Тексти, розділені на вірші, не згадуються в Острозькій друкарні. В передмові до видання князь лише згадує, що він відправив своїх посланців «у багато країн світу – до земель римських, Кандійських островів, а найбільше до численних грецьких, сербських і болгарських монастирів, і до самого намісника апостолів, голови усієї східної церкви, вселенського патріарха Єремії, всюди настійно прохаючи для себе людей, які добре знають грецьке та слов'янське письмо [42, с. 340].

Після виходу Біблії Василь-Костянтин невимовно радів, бо видав книгу «неначе дочку, приведена з Риму Палеологом, і вона здійснена і виправлена на підставі останньої». «Острозька Біблія» була швидко популярною. Крім того, її популярність відігравала важливу роль у міжнародних культурних

стосунках середньовіччя, і усі видавці XVIII–XIX століть визнали її авторитет. Майже через сто років у Москві світ побачив подібне видання Біблії. Однак у передмові сказано, що це був передрук з готового перекладу книги князя Костянтина Острозького. Той факт, що рукописний переклад Біблії на румунську мову також здійснений з Острозького примірника, є ще одним доказом міжнародного визнання Острозької Біблії. Текст першої Біблії, написаної румунською мовою, також був написаний у друкарні князя Василя-Костянтина Острозького в Острозі. Більшість західноєвропейських книгознавців XX століття вважали «Острозьку Біблію» кращим друкованим виданням «усіх часів і народів» [42, с. 47].

«Острозька Біблія» є зразком досконалості для багатьох поколінь, а для князя Костянтина-Василя Острозького вона є рукотворним пам'ятником. Його ім'я залишиться в серцях нащадків назавжди як ревного захисника православ'я та провідника української культури. Найважливіше, що князь-подвижник зміг згуртувати навколо себе велику кількість вчених-однодумців під час написання Біблії, що призвело до слави Острога. Це призвело до створення антикатолицького полемічного осередку в «Волинських Афінах», який був найактивнішим серед східних і південних слов'ян і волохів. Він став одним із найважливіших центрів Європи разом із Патріаршою академією в Костянтинополі та Венеціанським екзархатом, які впливали на грецькі території та середземноморські колонії. Літературно-публіцистичний гурток створив відповіді на твори, які були проти православ'я, переклади книг на церковнослов'янську та староукраїнську мови та послання від відомих людей того часу, таких як Олександрійський патріарх Мелетій Пігас і Філадельфійський (Венеція) митрополит Гавриїл Север. Довіреній особі князя, протестанту Мотовилу, належав перший відомий нам твір Острозького осередку, відповідь на антиправославний трактат Петра Скарги «Про єдність Церкви Божої» [48, с. 123].

Книги Герасима Смотрицького, ректора академії, «Ключ царства небесного» та «Календар римський новий», в яких автор полемізує з

проунійними «Виводами віри» Бенедикта Гербеста, стали значною подією в житті осередку. «Славний Острозький богослов» Василь Суразький написав спеціальні полемічні твори для студентів старших класів. У період Берестейського собору осередок зосередився на публіцистиці. Острозькі діячі на чолі з князем Василем-Костянтином Острозьким Мартин Бронеvський і Гаврило Гойський, а також викладачі академії, книжники та письменники: Дем'ян Наливайко, «іскусний учитель богодухновенних наук і писаній отечественних», протопоп Ігнатій, активний опонент Петра Скарги, та багато інших, керували православним контрсобором, який відбувався паралельно. Опис Берестейського собору «Ектезис», також відомий як «Апокрисис», був написаний Мартином Бронеvським у відповідь на лист анонімного Клірика Острозького єпископу Іпатію Потію в цьому інтелектуальному середовищі. Багато молодих людей приїжджали до Острога через академію та її атмосферу [50, с. 87].

Це пояснювалося не лише чудовою для того часу освітою, яку можна було отримати тут, але й великою можливістю знайомитися та творчо працювати з впливовими людьми в академії, місті, Острозі та Дубні, монастирях і з'їздах шляхти. Це певною мірою забезпечувало новій українській інтелектуальній еліті майбутні суспільні перспективи чи згодом навіть авторитет у державних, політичних і церковних колах. До того ж гуманістичний і ренесансний світогляд, толерантність, неортодоксальні погляди та вільнодумство були розвинені завдяки спільності викладачів з різних національностей, різних наукових шкіл і різних поглядів, які були присутні майже по всій Європі.

Мудрі наставники допомагали молодим русинам позбутися тягара провінційності, розширити свою релігійну та культурну точку зору, отримати новий погляд на світ і отримати нове розуміння себе. Тим паче, що князь, який був їх покровителем, своїм життям і поведінкою сприяв цьому. Він підтримував розвиток малярства та був захоплений книгами. Він вважався великим прихильником високої музики. Спів хору його захоплював [32].

Не дивно, що згідно з фундаційною грамотою ректор академії був відповідальним за хор при кафедральному Богоявленському соборі. На той час хор налічував не менше 15 осіб і вважався другим за кількісним складом у Речі Посполитій після краківського королівського. Навряд чи випадково «острозький напів» з'явився в Острозі, який згодом став популярним серед східнослов'янських народів. У той час відомі два імені: Мелетія Смотрицький та Йов Борецький, які закінчили Острозьку академію. Вони були першими українськими церковними композиторами. На додаток до цього варто зазначити, що Острозький мав потужний цех музикантів, що сприяло розвитку світської музики високого рівня.

Висновки до розділу 3.

Князь Василь Константин Острозький був не тільки видатним політичним і військовим діячем свого часу, але й одним із найбільших меценатів і просвітителів XVI століття. Його діяльність у галузі освіти, культури та релігії стала основою для формування української національної ідентичності та збереження православної традиції в умовах серйозних релігійних і політичних випробувань. Острозький виявив себе як патріот, який усвідомлював важливість освіти для розвитку суспільства і покладав великі надії на виховання нових поколінь через просвітницьку діяльність.

Створення Остромадської академії стало знаковим кроком у розвитку української освіти. Це була перша вища навчальний заклад на українських землях, який згодом вплинув на розвиток національної культури та ідентичності. Академія стала важливим осередком не лише освіти, а й наукових досліджень, де вивчалися гуманітарні науки, філософія, риторика та богослов'я, а також надавались знання, які допомагали молоді критично осмислювати політичні та релігійні процеси того часу.

Князь Острозький активно підтримував також видавничу діяльність, зокрема заснував першу в Україні друкарню, що мала величезне значення для розповсюдження книжок, особливо церковних текстів. Завдяки цьому,

Острозька друкарня стала важливим осередком збереження православної релігійної та культурної спадщини, де друкувалися не тільки релігійні тексти, а й наукові праці. Його підтримка книжкової справи сприяла збереженню і розвитку слов'янської культури, поширенню освітніх і релігійних знань серед широких верств населення.

Таким чином, князь Василь Острозький залишив значний слід у розвитку культури та освіти на українських землях. Його меценатська діяльність не лише допомогла зберегти православну традицію і національну самобутність у період релігійних і політичних збурень, але й забезпечила майбутнім поколінням доступ до знань, що стало основою для подальшого розвитку української інтелігенції та науки. У своїй діяльності князь Острозький виступав як справжній просвітник, який бачив важливість освіти та культури для створення сильної, незалежної та освіченої нації.

РОЗДІЛ 4. КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОНСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ У ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (XVI–XVII СТ.)

Порівняно з діяльністю волинського князя, Київського воєводи та впливового магната Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького (1526–1608 рр.), який створив гурток православних книжників і був одним із перших на Україні ренесансно-гуманістичних центрів, завдяки підтримці якого в Острозі сформувався гурток православних книжників, а також заснував школи в Турові (1572 р.), Володимир-Волинському (1577). У цьому випадку постать князя набула традиційних характеристик символу борця за збереження українського народу в широкому етнічному та релігійному контексті [37].

Намагаючись запобігти далекосяжним наслідкам, відомий польський проповідник і полеміст Петро Скарга присвятив князю Острозькому свій твір «Про єдність церкви божої...». Скарга відчув роль князя в боротьбі за об'єднання католицтва та православ'я під егідою першого, і вважав князя символом, дім якого має нести світло Заходу в темряву занепавшого Сходу. Скарга наївно вважала, що князь підтримував ідею об'єднання двох конфесій під повним протекторатом Риму через його прихильність до діалогу конфесій, використання дійсно занепавших православних, особливо середнього та низького пастирського класу, інтелектуальних, філософсько-богословських і загальнокультурних здобутків католицького Заходу [35, с. 112].

Вже в 1578 році в анонімній передмові до Острозької азбуки та 1581 році в першій передмові Герасима Смотрицького до Острозької біблії були продемонстровані необхідні елементи символічної постаті князя як борця за віру. Крім того, один із перших українських полемічних творів, «Ключ царства небесного» Г. Смотрицький був присвячений синові князя Костянтина Олександровича. На цій території ім'я останнього стало остаточною літературною інтерпретацією образу князя як захисника народу та віри [38].

У творі Стефана Зизинія Тустановського «Казаньє святого Кирила» виділяються такі компоненти образу-символу, як «сталість», «мужество», «повага», «мудрість», «вєра господу богу» і «визнання о єдной святой православной вєрь». Образ-символ князя, починаючи з відомих «Отписів» Клірика Острозького на послання Іпатія Потія до Костянтина Острозького, має самостійне значення та не вимагає пояснення чи аргументації, чого сучасники не потребували [40, с. 44-45].

Особливо важливим є «Послання князю Острозькому» Івана Вишенського. Цей твір глибоко досліджує ідеї «апокрисиса» Христофора Філарета та «Синода Брестського» Петра Скарги, не посилаючись на конкретні дії князя (окрім традиційної присвяти). Зрілий символізм князівського авторитету в справі захисту віри пронизав цей невеликий, але інтелектуально насичений полемічний етюд; не випадково, що твори Клірика Острозького та Івана Вишенського з'явилися майже одночасно [42, с. 344].

Після Берестейської унії 1596 року почалася «Пересторога» [51, с. 23]., яка розпочала новий період усвідомлення і тлумачення постаті князя Острозького як символу. Тоді гостро виникла проблема практичних дій проти проголошеного єднання церков. Приклади відповідних коментарів з практичної діяльності князя Костянтина, а також трагічні моменти для родини Острозьких після переходу в католицизм дітей князя, показують, що символ починає набувати осучасненої аргументації. Письменники-полемісти зосереджуються на вдосконаленні символу самого князя Костянтина, оскільки вони зрозуміли, що символ вже не буде набувати кількісного розвитку. Вказані риси особливо класично втілюються в «Палінодії» Захарія Копистенського. У ньому протиставлені образи старого князя і його сина Януша-католика, але без поверхових звинувачень щодо останнього, а з глибоким філософсько-богословським аналізом концепції об'єднання церков і об'єктивною характеристикою конкретних прихильників унії [1, с. 3].

Таким чином, дослідження особи князя Костянтина Острозького дозволяє краще зрозуміти релігійні умови на українських землях і те, як вони були представлені в полемічній літературі другої половини XVI — початку XVII ст.

Немає сумніву, що князь Василь-Костянтин Острозький був основоположником культурно-освітнього центру Острога, оскільки він вражав сучасників своєю яскравістю та енциклопедизмом, активністю та історичною значимістю. Він є унікальним і надзвичайно впливовим, оскільки так відрізняється від тогочасної еліти. У Кракові та Вільні всі говорили: від його позиції залежало все. Старий князь був єдиним сином у своїй родині, який мав таку нестримну волю. Крім того, нехай стверджують, що Василь-Костянтин був нерішучою та непослідовною людиною. Вони явно мають рацію [3].

Насправді князь був під впливом православних, католиків і протестантів, а іноді й окремих людей, таких як Андрій Курбський, Діонісій Палеолог, Дем'ян Наливайко та особливо Емануїл Мосхопуло. Останній досить інтригуюча особа, яка значною мірою змінила світогляд князя, вплинула на його поведінку. Існує поширена думка, що він отримав освіту в Римі, а за походженням він московитин. Мосхопуло вважав себе греком сам. В одному з листів папський нунцій Болоньєтті сказав про нього, що він насправді московит за національністю, але перейменував себе, щоб увійти в родину Костянтинопольських імператорів [5, с. 90].

Болоньєтті, прибувши з Риму до Острога, спочатку дуже вірив у Мосхопуло. Він мав намір переконати старого князя стати католиком. Але він настільки перешкоджав цій справі, що князь не перейшов до католицизму лише з його вини. Таким чином, він постійно висміював католицьку церкву, особливо отців-єзуїтів, які його виховали в Римі в німецькому колегіумі. Важко визначити, ким був Мосхопуло насправді. Усім відомо лише одне: він мав значний вплив на князя Василя-Костянтина Острозького, який неодноразово користувався його послугами. Ймовірно, він був одним із

багатьох освічених європейців-авантюристів за часів ренесансу в Європі, і його діяльність схожа на діяльність Григорія Отреп'єва [30, с. 44].

Немає сумніву, що релігійні та політичні переконання Василя-Костянтина Острозького були певною мірою впливом його оточення. Тим паче, багато радників всіляко задовбрювали та переконували вельможу, ніби вони найбільше хочуть його слави та успіху. Звідси очевидно, що як історичний портрет князя, так і його літературний, епістолярний образ розпливчаті та нечіткі. Незважаючи на те, що Україна нещодавно стала частиною європейської культури, її працівники все ще належали до іншої культурної епохи, тому їхні думки та почуття не записані в літературі [6, с. 22].

Неясність нерідко межує з сумнівом у листах і діях Костянтина-Василя Острозького, а сумнів змінює безальтернативну категоричність і однозначність. Він хотів унії, але з застереженнями; він не хотів її, але теж із застереженнями, ніби пробував обидва шляхи, не знаючи, який із них кращий. Наприклад, князь непослідовний щодо Іпатія Потія, як і з католиками, протестантами та православними. Здебільшого залежав від випадковостей. Мабуть, це було правдою. Як стверджував анонімний Клірик Острозький, важко зрозуміти думки князя Острозького, а тим паче передбачити його вчинки. Це також не означає, що князь не мав певного плану дій, який йому було відомо. Зрештою, повністю довіряти в такі стратегічні моменти, як зараз, було б принаймні необачно. Хоча можна припустити, що князь не мав чітко визначеного політичного курсу, він, безсумнівно, мав чітку патріотичну мрію, яка підняла свідомість і ентузіазм, здавалося б, інертної маси простого люду, і його культурно-освітні зусилля були здатні цьому підкорити. І результат його життя свідчить про це [7, с. 123].

Людина, яка мала щастя, був князь Костянтин-Василь Острозький. В період становлення та розквіту академії йому довелося стати активним учасником багатьох починань, пов'язаних із подіями в академії та за її межами. На щастя, князь не знав про третій, занепаду, етап 60-річного існування академії. Після його смерті навчальний заклад не отримує фінансування. До

Острога вже не приїжджали викладачі з інших країн. Розпадається літературно-публіцистичний осередок і згортає друкарня. Процес тривав приблизно десять років. Уже в 1610 році він зробив список свого перекладу з грецької мови на церковнослов'янську мову відомого Кипріяна, а анонімний учень академії зробив досить складний переклад полемічних творів Федора Авукара з грецької мови, за якими подорожував до Аравії. Переклади Острозьких діячів поширювалися пізніше в білоруських та Київських друкарнях. Її викладачів замінили висококваліфіковані вихованці, а дітей острожани посиляли до інших міст. Зерна знань, посіяні великим меценатом і педагогом у «Волинських Афінах», проросли з великою кількістю людей по всій Україні. Це було першим кроком до створення незалежної держави, хоча його шлях був складним.

Висновки до розділу 4.

Князь Василь Константин Острозький займає визначне місце в історії української культури та релігійної думки XVI–XVII століть. Його діяльність у полемічній літературі та культурно-освітньому житті була важливим етапом у боротьбі за збереження української духовної ідентичності в умовах релігійної та політичної загрози з боку католицизму і Московії.

Острозький не лише став одним із головних опонентів у релігійних суперечках того часу, а й активно сприяв розвитку української освіти та культури. Як меценат і ініціатор створення Остромадської академії, він забезпечував підготовку нових поколінь інтелектуалів, які стали важливими носіями та розповсюджувачами православної віри і культурних традицій. У політичному і культурному контексті князь Острозький виступав як захисник православної церкви від нападів латинської церкви, що знайшло своє відображення в його участі в полемічних суперечках.

Його діяльність в полемічному контексті, особливо боротьба з католицьким впливом через підтримку православної теології, була значущим чинником у процесі формування національної самосвідомості українців.

Острозький не лише захищав православ'я від зовнішніх впливів, але й виступав за внутрішнє єднання православної церкви, що також мало велике значення для збереження культури і мови національної громади. Водночас, підтримка Острозьким літератури, зокрема перекладних та оригінальних творів, сприяла підвищенню освітнього рівня серед українського населення.

Загалом, князь Василь Конstantин Острозький є постаттю, яка об'єднувала релігійне, культурне та політичне життя українського суспільства кінця XVI – початку XVII століття. Його діяльність не лише допомогла зберегти православну ідентичність України, але й створила умови для розвитку національної культури, що залишила помітний слід у європейській та світовій історії.

ВИСНОВКИ

Дослідження життя та діяльності Василя-Костянтина Острозького дозволяє краще зрозуміти його вагомий внесок у розвиток культурного, релігійного та політичного життя України XVI століття. Його багатогранна діяльність заклала основи для відродження національної ідентичності українців в умовах складних історичних викликів.

Життя та діяльність Василя-Костянтина Острозького є важливим предметом дослідження історіографії, що охоплює українську, польську, білоруську та європейську наукові традиції. Увага дослідників зосереджена на багатьох аспектах його впливу: політичному, культурному, релігійному та освітньому. Острозький сприймається як одна з провідних постатей політичного життя Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, який відзначався активною участю у захисті православної віри, збереженні національної ідентичності українців та боротьбі за автономні права українських земель. В історіографії важливим є аналіз його спроб протистояти централізаторській політиці польської корони та впливу католицької церкви. Особливе місце посідають дослідження, присвячені його культурно-освітній діяльності, зокрема заснуванню Острозької академії, яка стала визначним центром розвитку православної освіти та наукової думки. Острозького часто розглядають як провідника українського православ'я, який виступав за збереження його ідентичності в умовах протистояння з уніатською та католицькою церквами.

У центрі уваги науковців перебуває діяльність князя у створенні системи братств, що сприяли зміцненню української спільноти через просвітництво та релігійне виховання. Важливим напрямом досліджень є його роль у розвитку книгодрукування, зокрема через заснування Острозької друкарні, яка стала інструментом у боротьбі за поширення православної літератури, збереження рідної мови та протидію латинізації. Історіографія життя Василя-Костянтина Острозького демонструє постійне переосмислення його постаті, залежно від політичного та ідеологічного контексту часу. Радянська історична школа,

наприклад, акцентувала увагу на його протистоянні польсько-католицькому впливу, тоді як сучасні українські дослідники підкреслюють його роль у формуванні української інтелектуальної та духовної еліти. Складність і багатогранність постаті князя Острозького визначають необхідність подальшого комплексного аналізу його діяльності, враховуючи міждисциплінарні підходи та інтеграцію нових джерел і методик досліджень.

Діяльність Василя-Костянтина Острозького мала значний вплив на розвиток православної церкви в Україні, особливо в умовах релігійної кризи, спричиненої уніатськими рухами та зростанням католицької експансії в Речі Посполитій. Як один із найбагатших і найвпливовіших магнатів свого часу, князь Острозький виступав активним захисником православної віри, використовуючи свій соціальний статус і матеріальні ресурси для підтримки церковних інституцій. Його діяльність проявлялася на декількох рівнях.

Насамперед він сприяв відродженню православної церковної організації, яка перебувала у кризі через постійний тиск католицької церкви та загрозу латинізації. Острозький надавав фінансову підтримку православним храмам, монастирям та освітнім закладам, допомагаючи зміцнити інституційну базу церкви. Його зусилля були спрямовані не лише на збереження православних традицій, але й на підвищення рівня богословської освіти, що стало важливим чинником для ідеологічного протистояння з католицизмом.

Важливу роль відігравала політична діяльність князя. Василь-Костянтин Острозький був одним із головних опонентів Берестейської унії 1596 року, що ставила за мету підпорядкування православної церкви Римському престолу. Він активно виступав на захист православ'я на сеймах і з'їздах магнатів, апелюючи до необхідності збереження конфесійного балансу в багатоконфесійній державі. Його політичний вплив і авторитет стали важливим чинником консолідації православного духовенства та мирян навколо ідеї захисту власної релігійної ідентичності.

Острозький також сприяв розвитку православної літератури й богослов'я, що стало ідейною основою для захисту православної віри. Завдяки його підтримці була створена Острозька академія, яка стала осередком підготовки православної інтелігенції та богословів. Видання Острозької Біблії, ініційоване князем, стало не лише визначною культурною подією, а й інструментом для утвердження православного світогляду в умовах релігійних протистоянь.

Таким чином, Василь-Костянтин Острозький відіграв ключову роль у боротьбі за збереження православ'я в Україні, використовуючи для цього політичні, економічні та культурно-просвітницькі засоби. Його діяльність сприяла не лише захисту православної церкви, але й формуванню національної свідомості українців, що стала основою для подальшого відродження національного та релігійного життя.

Діяльність Василя-Костянтина Острозького мала визначальний вплив на розвиток братського руху, який став одним із найважливіших явищ суспільно-релігійного життя України в XVI столітті. Братства, що виникали за підтримки князя, не лише слугували осередками релігійного життя, а й сприяли відродженню національної свідомості українців, їхньої культури та освіти.

Князь Острозький усвідомлював важливість консолідації православної громади в умовах тиску з боку католицької церкви та державної політики Речі Посполитої, яка сприяла поширенню унії та латинізації. Він активно підтримував заснування братств, що об'єднували представників різних соціальних верств, насамперед міщанство, православне духовенство та шляхту. Ці організації виконували не лише релігійну функцію, а й сприяли розвитку освіти, книгодрукування та захисту соціальних прав своїх членів.

Братства, засновані за підтримки Острозького, стали важливим елементом у збереженні православної ідентичності. Вони брали на себе функції фінансування шкіл і друкарень, сприяли перекладу, виданню та поширенню богословської літератури, яка слугувала як засобом захисту православ'я, так і інструментом підвищення рівня освіченості суспільства.

Особливе значення мала їхня роль у створенні нових освітніх стандартів, що відповідали викликам часу.

Крім освітньої діяльності, братства виконували важливу роль у зміцненні суспільної солідарності та захисті інтересів православних. Вони організовували спільні молебні, опікувалися лікарнями та сиротинцями, сприяли формуванню громади навколо православної віри. Острозький не лише підтримував ці ініціативи матеріально, а й брав активну участь у їхньому розвитку, виступаючи як їхній головний покровитель.

Таким чином, діяльність Василя-Костянтина Острозького у сфері розвитку братств стала однією з ключових складових його зусиль із відродження національного життя українців. Він не лише сприяв їхньому виникненню та функціонуванню, а й перетворив братський рух на потужний інструмент духовного і соціального відродження українського суспільства в умовах релігійного та культурного тиску. Його вплив на цей процес відчутно позначився на всій подальшій історії України.

Заснування Острозької академії Василем-Костянтином Острозьким стало однією з найважливіших подій в історії української освіти та культури XVI століття. Цей навчальний заклад, заснований у 1576 році, перетворився на перший науково-освітній центр європейського рівня в Україні, який відіграв визначну роль у формуванні освітніх стандартів, розвитку інтелектуальної еліти та захисті православ'я в умовах релігійної кризи.

Острозька академія поєднувала елементи західноєвропейської освітньої системи з глибоким вивченням православного богослов'я. Програма навчання включала так звані «сім вільних мистецтв» (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, астрономія, музика), а також мовознавство, філософію та богословські дисципліни. Особливу увагу приділяли вивченню класичних мов — грецької, латинської та старослов'янської, що було новаторським для тогочасної української освіти.

Заснування академії стало відповіддю на культурно-релігійні виклики часу, коли католицька церква активно розвивала власні освітні установи, такі

як єзуїтські колегіуми. Острозька академія не лише конкурувала з цими закладами, а й перевершувала їх завдяки поєднанню високого рівня освіти з духовним вихованням на основі православних традицій. Академія стала осередком підготовки богословів, які виступали на захист православної віри в полеміці з католицькими та протестантськими опонентами.

Одним із ключових здобутків академії стало видання у 1581 році Острозької Біблії — першого повного перекладу Святого Письма церковнослов'янською мовою. Цей проєкт мав величезне значення для утвердження православ'я та розвитку української книжності. Академія, поряд із друкарнею, стала місцем, де формувалася нова генерація вчених, літераторів і громадських діячів, здатних захищати культурну та духовну самобутність України.

Острозька академія також стала важливим елементом соціальної мобільності, оскільки її двері були відчинені для представників різних соціальних верств. Це сприяло формуванню інтелектуальної еліти, яка відіграла провідну роль у суспільно-релігійних та культурних процесах.

Таким чином, Острозька академія, заснована Василем-Костянтином Острозьким, стала символом українського культурного відродження, вагомим чинником у боротьбі за збереження православної віри та національної ідентичності. Її діяльність заклала підвалини для подальшого розвитку української освіти й науки, що мало тривалий вплив на історичний процес у регіоні.

Діяльність Василя-Костянтина Острозького у сфері книгодрукування стала визначним явищем у культурному та духовному житті України XVI століття. Заснування ним Острозької друкарні було не лише технологічним проривом, а й ключовим інструментом боротьби за збереження православної ідентичності, розвитку рідної мови та поширення освіти.

Острозька друкарня стала одним із перших потужних центрів книгодрукування на українських землях, що відігравала провідну роль у формуванні національної свідомості. Головною подією в її діяльності було

видання у 1581 році Острозької Біблії — першого повного друкованого тексту Святого Письма церковнослов'янською мовою. Ця подія мала велике значення як для релігійного життя, так і для розвитку української літературної мови, оскільки текст Біблії став взірцем літературної та богословської мови.

Книгодрукування в Острозі було спрямоване не лише на задоволення потреб православної церкви, а й на ширше поширення освітніх і культурних ідей. Видання друкарні включали богословські, літургійні, полемічні твори, а також підручники, які використовувалися в Острозькій академії. Це сприяло формуванню освіченого суспільства, здатного протистояти культурному тиску католицької церкви та політиці латинізації, яка активно просувалася Річчю Посполитою.

Полемічна література, видана за ініціативою Острозького, відіграла особливу роль у захисті православної віри в умовах релігійних суперечок. Праці, що виходили з друкарні, мали на меті спростувати аргументи католицьких і протестантських теологів, утверджуючи православний світогляд. Саме ці книги стали важливим чинником консолідації православної громади навколо ідеї збереження своєї конфесійної ідентичності.

Окрім релігійного змісту, друкарня сприяла поширенню української мови, яка, незважаючи на домінування латини в освітньому та адміністративному житті, залишалася основним засобом спілкування широких верств населення. Видання друкарні не лише розвивали мову, а й закладали підґрунтя для подальшого її використання як літературної та культурної.

Таким чином, книгодрукування, започатковане Василем-Костянтином Острозьким, мало неоціненне значення для українського суспільства. Воно стало інструментом духовного і культурного відродження, яке дозволило протистояти зовнішнім релігійним і культурним викликам, закріпило позиції православ'я та сприяло утвердженню національної свідомості українців у період значних історичних змін.

Василь-Костянтин Острозький був видатною постаттю української історії XVI століття, чия багатогранна діяльність залишила глибокий слід у

культурному, релігійному та політичному житті. Його зусилля у збереженні православної віри, підтримці братського руху, розвитку освіти та книгодрукування стали основою для відродження національної ідентичності українців у часи релігійних і соціальних викликів. Заснування Острозької академії та друкарні, видання Острозької Біблії, підтримка братств і боротьба проти уніатства не лише утвердили його авторитет як захисника православ'я, а й сприяли формуванню української інтелектуальної еліти, здатної протистояти культурному тиску Речі Посполитої. Його діяльність стала потужним стимулом для консолідації українського суспільства, формування освітніх і духовних традицій, що визначили подальший розвиток України. Спадщина князя Острозького залишається символом незламності, просвітництва і боротьби за збереження національних цінностей, яка надихає і сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук Я. Константин Василь князь Острозький Волянина з Волині. Острог, 2004. №4–5.
2. Боротьба Південно–Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.), Київ, 1988. 134 с.
3. Бухало Г. Князь (Василь) Константин Острозький (1527–1608). Рівне. 1991. 28 грудня.
4. Виноградов Г. Символічна роль князя Костянтина Острозького в українській полемічній літературі другої половини XVI початку XVII ст. Матеріали I III краєзнавчих конференцій «Остріг на порозі 900 річчя» (1990–1992 рр.). Остріг, 1992. 132 с.
5. Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування. Острог, 2005. 158 с.
6. Гром В. М. Діяльність князя Київ Острозького в оцінці М. Костомарова Микола Костомаров і проблеми суспільного та культурного розвитку української літератури. Рівне. 1992. 358 с.
7. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 192 с.
8. Грушевський М. С. Історія України, приладжена до програми вищих початкових шкіл і нижчих класів шкіл середніх. Київ, 1992.
9. Грушевський М. С. Культурно національний рух на Україні в XVI XVII віці. Дніпропетровськ, 1919. 248 с.
10. Грушевський М. С., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні Руси XVI XVII ст. Львів. 1991. 278 с.
11. Дзюба О. М., Павленко Г. І. Літопис найважливіших подій культурного життя України (X–середина XVII ст.). Київ: АртЕк, 1988. 200 с.
12. Журко О. Князь Костянтин Василь Острозький в історичній думці Історія в школах України. 1999. №2, с. 35–39.

13. Журко О. Князь Острозький: європеїзатор України *Голос України*, 1997. 4 січня, с. 8.
14. Запаско Л. П. Мистецька спадщина Івана Федорова. Львів, 1974. 224 с.
15. Зенькович І. Волинські Атени. Галицька брама. Львів: Центр Європи, 2000. №9. Енріко с.16–19.
16. Зернова А. С. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. Москва. 1947, 106 с.
17. Іларіон, Митрополит. Князь Костянтин Острозький. Іларіон, Митрополит (І. Огієнко). Життєписи великих українців. Київ, 1999. С. 546–658.
18. Іларіон. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. 1992. 216 с.
19. Іларіон. Преподобний Іов Почаївський. Вінніпег: Українське наукове Православне Богословське Товариство, 1957. с. 11–19.
20. Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. Львів, 1989, 192 с.
21. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. Львів, 1983. 156 с.
22. Історичний контекст, укладання Берестейської унії і перше поунійне покоління. Львів, 1995. с. 5-12
23. Князь Костянтин Острозький: Люди–легенди. Імідж, 2003. №10. С.14.
24. Коваленко Г. Українська історія. Київ: Велес, 1993. 176 с.
25. Ковальський М. П. Етюди з історії Острога. Острог: Острозька Академія, 1998. 288 с.
26. Костомаров М. І. Князь Костянтин Костянтинович Острозький Костомарови. Галерея портретів. Київ, 1993. С. 71–88.
27. Костомаров М.І. Князь Костянтин Костянтинович Острозький Між двох вогнів. Київ, 1996.

28. Крип'якевич І. Історія України. Львів: Світ, 1992. 555 с.
29. Крощенко Л., Осадчий Є. За життя К. Острозького. Образотворче мистецтво. 1991. №4. с. 37–38.
30. Лист А. Балоньєтті кардиналові Комо від 25 червня 1583; його ж лист від 6–8 липня та лист князя К.–В. Острозького до папи Григорія XIII. Боротьба Південно–Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – поч. XVII ст.), Київ, 1988. с. 88.
31. Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові. Кії: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. 664 с.
32. Масєвський І. Полювання: Уривок з історичної повісті «Черепки» Життя і слово. 1993. 14 квітня.
33. Максимович М. О. «Киевъ явился градомъ великимъ...»: Вибрані українознавчі твори. Київ: Либідь, 1994. 444 с.
34. Малышевский И. Александрийский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской церкви. Т.2. Киев, 1872. 75. с.
35. Марченко М.І. Історія української культури: З найдавніших часів до середини XVII ст. Київ: Рад. школа, 1961. 286 с.
36. Матеріали до історії Острозької академії (1576–1636). Київ, 1990. 217 с.
37. Микитась В. Л. Українська література XIV XVI ст. Київ, 1988. 167 с.
38. Миколайчук Р. Князь Костянтин Острозький Волинь. 1993. 23 лютого.
39. Митрополит Іларіон. Українська патрологія: Підручник для духовенства і українських родин. Ч. I–III. Вінніпег: Наша культура, 1965. 164 с.
40. Митрополит Іларіон. Фортеця Православ'я на Волині. Свята Почаївська лавра: Церковно–історична монографія. Вінніпег, 1961. 395 с.
41. Мицько І. З. Острозька слов'яно–греко–латинська академія (1576–1660. Київ: Наукова думка, 1990. 192 с.

42. Наукові записки. Т. III. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Біблія на теренах України. Острог: Видавничий комплекс Університету «Острозька Академія», 2000. 640 с.
43. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI– початок XVII ст.). Київ: Наукова думка, 1990. 384 с.
44. Новосілецький А. Острог на Волині: Науково методичний нарис з найдавніших часів до початку XX століття. Острог, 1999. 160 с.
45. Огієнко І. І. Історія українського друкарства Упоряд., авт. іст. біогр. нарису та приміт. М. С. Тимоши. Київ Київ: Либідь, 1994. 448 с.
46. Огієнко І.І. Українські церкви: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т. Київ: Україна, 1993. Т. 1–2. 284 с.
47. Одвічні джерела. Острогу 900. Рівне: Волинські обереги, 2000. 192 с.
48. Острогіана в Україні та Європі: Матеріали Міжнародного наукового симпозиуму (Велика Волинь. Т. 23). 29–30 червня. Ред. кол.: І. І. Винокур, О. І. Журко, В. П. Павлюк та ін. Старокостянтинів, 2001. 367 с.
49. Острозька академія XVI–XVII ст.: Енциклопедичне видання. Острог, 1997. 201 с.
50. Острозькі просвітники XIX XX ст. Острог: Університет «Острозька академія», 2000. 476 с.
51. Пересторога Українська література XVII ст. Київ, 1987. С. 27.
52. Полонська–Василенко Н. Історія України. У 2–х т. Т. 1. До середини XVII століття. Київ: Либідь, 1992. 640 с.
53. Рожко В. Нарис історії Української Православної церкви на Волині. Луцьк, 2001. С. 134–135.
54. Рожко В. Українське православне книгописання і книгодрукування історичної Волині (XI XX століття). Луцьк, 2005. 256 с.

55. Роль Острозької братської школи в розвитку культури на Україні. Рівне, 1989. С. 6.
56. Семака Л. Костянтин Острозький: Просвітитель, меценат, воєвода Київський (1526 або 1528 1608). Волинь моя. Київ: Київська правда, 2002. Вип. 2. С. 61–65.
57. Слабошпицький М.Ф. З голосу нашої Клію. Київ: Фірма «Довіра», 1993. 255 с.
58. Сушинський Б. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців 15–19 століття: Історичне есе у 2 т.– Одеса: ВМВ., 2004.
59. Українська поезія XVI століття. Київ, 1987. С. 203.
60. Янковська Ж. Некорований король України. Історія та правознавство. 2006. №11 (квітень). С. 9–11.
61. Яременко П. Київ Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. Київ, 1986. С.8–9
62. Яроцький Л. Щоб усі одно були: Церковні унії в Україні Людина і світ. 1994. №2. С. 16.